

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Anna Hojková

Dvorské rituály a zábavy 15. století jako znak moci (komparace
písemných a ikonografických pramenů se zaměřením na Burgundsko)

The 15th Century Court Rituals and Entertainment as a Sign of Power
(Comparison of written and iconographic sources, focused on
Bourgogne)

Praha 2009

doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Martinu Nejedlymu, Dr. za laskavé a vstřícné vedení práce, dále pak Mgr. Jaroslavu Svátkovi a Mgr. Janu Biedermannovi za podnětné připomínky a rady.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem zde předloženou bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Berouně 10. 8. 2009

Anna Hojková

Bibliografický záznam

HOJKOVÁ, Anna, *Dvorské rituály a zábavy 15. století jako znak moci. Komparace písemných a ikonografických pramenů se zaměřením na Burgundsko*, Praha: Karlova univerzita, Filozofická fakulta, 2009. 53 s. Vedoucí bakalářské práce doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

Anotace

Bakalářská práce na téma „Dvorské rituály a zábavy 15. století jako znak moci“ nastiňuje vzhled profánních slavností a jejich význam pro život a politiku burgundského dvora, a to na příkladu dvou konkrétních typů, tance a turnaje.

Annotation

The Bachelor paper called „The 15th Century Court Rituals and Entertainment as a Sign of Power“ outlines the appearance of profane celebrations and their importance for life and politics of the Burgundian court. Two particular sorts, dance and tournament, serve as examples.

Klíčová slova:

dvorská kultura, 15. století, Burgundsko, turnaj, tanec

Keywords

the court culture, 15th century, Bourgogne, tournament, dance

Obsah

1. Úvod	6
1.2 Burgundsko a rozšiřování základny vlivu dvorské kultury	8
2. Taneční zábavy	11
2.1 Oděv	11
2.1.1 Prameny pro studium dějin dvorského odívání	11
2.1.2 Úloha dvorské kultury v mocenské hře	13
2.1.3 Materiál jako prezentace bohatství	13
2.1.4 Ženská móda v 15. století	14
2.1.5 Mužská móda v 15. století	21
2.1.6 Funkce oděvu v každodenním životě	24
2.2 Hudba	25
2.3 Taneční kroky a formace	26
2.3.1 <i>Basse danse</i>	26
2.3.2. Rychlejší tance – protiklad k <i>basse danse</i>	28
2.3.3 Bránil	29
2.3.4 Význam tance pro reprezentaci	30
3. Turnaje	31
3.1 Turnaj v pramenech	32
3.2 Turnaj jako sled obřadů	34
3.2.1 <i>Mêlée</i> podle Reného z Anjou	34
3.2.2 <i>Pas d'armes</i>	39
3.3 Typy turnajů a pravidla boje	42
3.3.1 <i>Tjost</i>	42
3.3.2 <i>Mêlée</i>	43
3.3.3 <i>Pas d'armes</i>	43
3.4. Vzhled kolbiště a účastníků	44
3.4.1 Zbroj	44
3.4.2 Varkoče a čabraky	47
3.4.3 Zápasíště	48
3.5 Odměny	49
3.6 Turnaje v Burgundsku	50
4. Závěrem	51
5. Bibliografie	52

Úvod

Ohledně středověkých slavností si vytvořila dnešní společnost mnoho představ a stereotypů. V laické rovině je formuje především filmová tvorba, zaměřená hlavně na efekt a často záměrně překrucující známá fakta. V poslední době se také množí městské a hradní slavnosti ve středověkém duchu, lákající autentickou atmosférou. Bohužel i zde mívá přednost, z ekonomického hlediska pochopitelnou, atraktivita pro dnešního člověka před historickou věrností. Pro tu tak zůstává místo jen v některých expozicích a na stránkách vědecké literatury, odkud má velmi omezené pole působnosti.

Jestliže lze za laickými představami najít konkrétní zdroj inspirace, bude jím nepochybně dvůr burgundských vévodů v dobách své největší slávy, v 15. století. V jeho kostýmech a kulisách se také pro mnoho lidí, mezi nimi i pro tehdejší skutečné burgundské dvořany, odehrává cyklus artušovských pověstí a rytířských románů, přestože ty patří do dob mnohem dřívějších. Burgundský dvůr je adoptoval a dal jim na svých slavnostech často i konkrétní podobu, když se jednotliví dvořané ztotožňovali s bájnými hrdiny. Staré příběhy tak ožily v novém prostředí a natolik se v něm zabydlely, že právě v něm jsou vnímány nejčastěji. A naopak, kultura burgundského dvora může za část své dnešní popularity děkovat právě tomu, že se v jejím kontextu odehrává stále oblíbený cyklus příběhů.

Jak v rytířských románech, tak v následujícím textu se jedná o kulturu v období největšího rozkvětu burgundské moci v 15. století, tedy od jeho počátku až do smrti Karla Smělého. Místně byla zakotvena především v zemích burgundských vévodů, její vliv však zasahoval do držav četných spřízněných rodů. V některých ohledech se ale působnost této kultury vztahovala na mnohem větší území, například styl odívání západoevropské šlechty v 15. století bývá souhrnně nazýván "burgundská móda".

Právě v tomto prostředí se konaly skvělé slavnosti, jejichž odlesk můžeme dodnes obdivovat v iluminacích a líčení rytířských románů, ale také v relativně četných vzpomínkách přímých účastníků. Díky tomu, že středověk jakkoliv vzdálenou minulost, ale i fikci nebo alegorii, zobrazoval ve svých současných reáliích, je možné čerpat informace ze všech typů ikonografických pramenů. Pouze v biblických výjevech, martyriích a antických příbězích zobrazovali někdy umělci nereálné prvky, takže je vždy nutné porovnávat s ostatními prameny.

Vzhledem k významu slavností v životě vévodského dvora nechybí zmínka o nich ve většině prací zabývajících se Burgundskem. Za všechny lze uvést práci B. Schnerba *L'État Bourguignon*¹, kde se autor také vymezuje vůči často opakovanému tvrzení, že turnaje a příklon k rytířským románům odrážely neschopnost šlechty žít v realitě a snahu o únik do snového světa. Ti samí velmoži, kteří se coby hrdinové z románů udatně bili v turnajích před zraky dam, figurují ve skutečném boji o moc jako naprosto věcně uvažující státníci, kalkulující s nepříkrášenou skutečností². Slavnosti nebyly únikem z reality, ale naopak sloužily jako projev moci, jak vzhledem k ostatní šlechtě, tak samozřejmě i k poddanému lidu.

Z tohoto pohledu se také snaží následující text představit dva z nejčastějších druhů slavností. Jde o tanec jako zástupce zábav pořádaných většinou jako součást větších pásem, například svatebních oslav, a turnaj, nejkomplexnější ze světských slavností. Oba typy patřily k nejoblíbenějším kratochvílím (spolu s bankety, které ovšem vzhledem k rozsahu nebylo možno do práce zahrnout), nesvázaným s konkrétní příležitostí (na rozdíl od slavnostních vjezdů nebo církevních obřadů).

Pro dějiny tance existují zatím jen velmi zběžné přehledy, z nichž mnoho začíná až 16. stoletím. Středověký tanec je alespoň zběžně zmíněn v pracích *Taneční mistr a jeho role v historii tance. Geneze a proměny tanečního a baletního mistra v průběhu 15. – 18. století*³, *Dějiny umělecké kultury*⁴ a poněkud podrobněji ve *World History of the Dance*⁵. S tancem úzce souvisí problematika odívání, u nás prezentovaná především v *Dějinách odívání* Ludmily Kybalové⁶. Byť se jedná o práci přehledového charakteru, poskytuje dostatek údajů pro nezbytné studium pramenů. Co se týče hudebního doprovodu tance, kromě zmínek v pracích věnujících se přímo tanci nebo syntézách o Burgundsku je badatel na tomto poli odkázán plně na prameny. Vědecké práce se ze středověké hudby věnují jen její církevní složce, neslučitelné se světskou zábavou.

Oproti tomu k turnajům existuje poměrně bohatá literatura, často v rámci přehledových syntéz, ať už zaměřených na Burgundsko nebo na historii vojenství. Práce Petra Klučiny

---

¹ SCHNERB, B., *L'État Bourguignon 1363-1477*, Perrin, Paříž, 2005

² tamtéž, s. 336

³ BAROCHOVÁ, H., *Taneční mistr a jeho role v historii tance. Geneze a proměny tanečního a baletního mistra v průběhu 15. – 18. století*, diplomová práce, HAMU Praha 2000

⁴ JÚZL, M. a kol., *Dějiny umělecké kultury I*, SPN, Praha 1989

⁵ SACHS, C., *World history of the dance*, New York 1937

⁶ KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, NLN, Praha 2001

*Zbroj a zbraně*⁷ je potom unikátní tím, že zahrnuje velmi podrobně jak pravidla turnaje, tak typ zbrojí a zbraní pro něj používaných, včetně jejich vývoje, čímž dává velmi dobrý základ pro interpretaci pramenů (těm jsou věnovány samostatné oddíly u příslušných kapitol).

Na jejich bázi se následující text pokusí vysvětlit význam a specifika vybraných prvků dvorské kultury. V ní nacházela “politika prestiže” středověkých panovníků svůj jedinečný výraz, v nich se střetává praktický význam s uměním a zábavnými prvky. Skrze jejich popis se na ně potom lze podívat očima těch, na které měly působit, a odhalit, jakými prostředky se tak dělo.

1. 2. Burgundsko a rozšiřování základny vlivu dvorské kultury

Prostor, na kterém nacházela rozvinutá kultura burgundského dvora uplatnění, sestával z mnoha různorodých oblastí, které měnily majitele i v průběhu 15. století⁸. Samotný vzestup Burgundska byl ale založen na událostech, které sledovanému období předcházely, bez nichž by ale jen sotva vznikl na hranici Francie s Říší tak ojedinělý státní útvar.

Území, dnes souhrnně nazývané Burgundskem, za sebou mělo na úsvitu 15. století už dlouhou historii, k jejímuž vyvrcholení mělo dojít v následujících desetiletích.

Po mnoha změnách rozlohy a majitelů v raném středověku spojil v 11. století Jindřich I. osudy Burgundska s mladší větví francouzského královského rodu, která je i přes některé peripetie držela až do smrti Karla Smělého v r. 1477.

Rodu Valois, pod jehož vládou dosáhlo největší slávy, zajistil držbu území francouzský král Jan Dobrý jako nejbližší žijící příbuzný posledního kapetovského dědice Jana z Rouvres. Na poměrně krátký čas tak Burgundsko přešlo pod přímou správu panovníka, než je ovšem jako velké léno Jan Dobrý udělil svému synovi Filipovi, nazývanému Smělý. Ten své území ještě rozšířil sňatkem s dědičkou Flander, Markétou de Male. Pod jejich vládou, v obnovené tradici předchozích staletí, ovšem v nové rozloze, vstoupilo Burgundsko do 15. století.

Jakkoliv se ovšem Filipovi za poslední desetiletí vlády podařilo svá území stabilizovat, potlačit odpor měst a reformovat vládu, po jeho smrti r. 1404 došlo k úplnému zatažení burgundského území do válek spojených s rivalitou „strýců“ v soupeření o vliv na chorého krále Karla VI a navíc začala další etapa stoleté války s Anglií. Nový vévoda, Jan Nebojácný,

---

⁷ KLUČINA, P., *Zbroj a zbraně*, Paseka, Praha – Litomyšl 2004

⁸ Text podkapitoly vychází především z SCHNERB, B., *L'État Bourguignon*, s. 21-223 a 406-414

zdědil po otci konflikt s Ludvíkem Orleánským, který ještě vyostřil a který se mu stal osudným. Nechal totiž Ludvíka po několika vzájemných politických střetech zavraždit. Poté konflikt přerostl v občanskou válku, při níž se ani jedna strana nerozpakovala paktovat s Angličany, kteří z nastalého stavu samozřejmě těžili. Snaha stabilizovat situaci a dohodnout se s francouzským dauphinem na společném postupu byla ovšem zmařena Janovou násilnou smrtí v Montereau, ke které došlo během osobní schůzky s dauphinem. Do zřejmé léčky byli zapleteni dědici Ludvíka Orleánského, čímž kromě politické vraždy dostala i punc krevní msty.

V nepřátelství s dauphinem a orleánskou stranou pokračoval potom Filip Dobrý, Janův nejstarší syn. Odklonil se od politiky svých předchůdců, orientoval se na jednání s Angličany a dosáhl dokonce vydědění dauphina Karla ve prospěch anglického krále. Po Karlových vojenských úspěších a vystoupení Jany z Arku začala opět jednání o smíru, která vyvrcholila smlouvou v Arrasu roku 1435. Tím se ovšem burgundské državy staly až do roku 1443, kdy byl uzavřen mír, terčem anglických nájezdů. Mezitím však začal být porušován mír s Karlem VII., takže ani vévoda, ani jeho lid si od válečných starostí příliš neodpočali. Během nich ovšem on, stejně jako před ním jeho otec, rozšířil burgundské území o další panství i jednotlivé strategické body, zůstalo ale rozdělené na dvě části – burgundskou a flanderskou. Oblasti mezi oběma částmi patřily sice do sféry vlivu vévodů, těsněji připoutány k vévodství ale byly na krátký čas až v době před pádem Karla Smělého.

Konec vlády Filipa Dobrého se nesl v duchu neustálých drobných potyček i jednání s francouzským králem i Angličany, kromě toho neměl klid ani ve vlastních državách (jako ostatně ani předtím). Především flanderská města se velice často stavěla na odpor jeho snahám o centralizaci, potlačování ozbrojených povstání proto nebylo ojedinělou starostí burgundského vojska.

Karel Smělý převzal potom sice silný stát, ovšem s četnými nepřáteli, jejichž řady ještě rozšířil svými smělymi plány. Úsilí o udělení královského titulu nevedlo ale k vytouženému cíli, jeho moc budila strach a spojovala proti němu staré i nové protivníky. Jejich náporu nakonec podlehl a svou smrtí u Nancy 1477 uzavřel v historii Burgundska její nejslavnější kapitolu. Velké části území se zmocnil francouzský král, Flandry zůstaly Karlově vdově a dceři, aby posléze přešly do rukou Maxmiliána Habsburského a později se staly součástí říše,

nad níž slunce nezapadá. Stejně tak jako odkaz rozvinuté dvorské kultury, z níž vzešel habsburský dvorský řád.

2. Taneční zábavy

Stejně jako na ostatních panovnických dvorech Evropy se i na tom burgundském šlechtě často bavila tancem. V žádném případě se však nejednalo o novou formu slavnostní zábavy, protože dvorský tanec je znám i z předchozích staletí a přetrvává ještě dlouho po pádu Burgundska. Pořádání slavností, nejen tanečních, ale i jakýchkoli jiných, neplnilo ovšem pouze zábavnou funkci. Spíše se dá říci, že primárně sloužilo vévodově reprezentaci a politické propagandě, a to jednak prostřednictvím jednotlivých dvořanů (jejich počtu, odění, vybraných způsobů atd.), jednak bohatstvím výzdoby sálu, která ovšem byla u všech dvorských slavností podobná. Další řádky jsou tedy věnované spíše specifickým tanečním zábavám.

Tanec je vhodný k reprezentaci jednotlivých osob především kvůli oděvu, k jehož obdivování poskytuje velmi dobrou příležitost. Proto je přirozené, že dvorský tanec ve své vlastní a základní podobě je pomalý a klidný, aby bylo dost času ke konverzaci a reflexi ostatních. Primárně tedy slouží k reprezentaci spíše než k zábavě. Rychlejší tance do dvorského prostředí pronikají z lidového a jsou často kritizovány jako nedostatečně vznešené, protože se při nich člověk zapotí, při poskocích zrudne námahou a tím pádem ztratí vznešený vzhled. Ovšem na druhou stranu jsou výrazně zábavnější, a proto se i přes tyto námitky u dvora tančily. Pro vytvoření představy o tanci je zásadní především vzhled tanečníků, ke kterému z valné části přispíval oděv, dále zvuk hudby, závislý velkou měrou na použitých nástrojích, a kroky spolu s formací a směrem tance. Je tedy třeba tyto tři věci rozebrat poněkud důkladněji.

2.1 Oděv

2.1.1 Prameny pro studium dějin dvorského odívání

I přes velké rozšíření dvorského oděvu burgundského typu se žádný nezachoval do dnešních dnů. Při jeho studiu se tedy nelze přidržit žádného archeologického nálezu a například otázka střihu a přesného složení materiálu tak zůstává v rovině dohadů.

Písemné prameny, především kronikářské popisy dvorských slavností, regule pro specifické typy slavnostních událostí (například *Kniha o turnajích* Reného z Anjou⁹), zaznamenané

---

⁹ René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, Ms français 2695, AVRIL, F. (ed.) *Le Livre des Tournois du Roi René*, Paříž 1986

vzpomínky dvořanů (deníky Oliviera de La Marche¹⁰), případně zmínky v účtech a v rytířských románech, mohou odhalit množství, cenu, někdy i barvu a materiál oděvů. Pro burgundské prostředí je k dispozici ojedinělé dílo Oliviera de La Marche *Le parement et triumphes des dames*¹¹, kde se v rámci alegorie nalézá úplný soupis dílů dámského oblečení včetně doplňků. Všímá si nejen materiálů a barev, ale i toho, jak jsou jednotlivé vrstvy kladeny přes sebe a jaký mají praktický účel. Přesto může být i tak detailní popis pouze doplněním představy, kterou si lze nejlépe udělat z pramenů ikonografických.

Největší a nejvíce různorodou (co do tématu a kvality zobrazení) skupinu mezi nimi tvoří iluminace ve vzácných rukopisech. V textech církevních i světských se vyskytují ilustrace života u dvora, obzvláště pokud se jedná o oblíbené příběhy rytířů kulatého stolu. I přes předpokládanou drobnou stylizaci je možné v nich vidět odraz vzhledu skutečných dvořanů, už proto, že mnoho slavností bylo koncipováno v duchu některé z románových událostí a velmoži se vžívali do rolí jednotlivých postav – iluminátor tedy mohl mít pro svou práci dokonce konkrétní předobraz. Podobný argument platí snad ještě více pro poučné spisy, kde byl obraz navíc i didaktickým doplňkem textu. Naopak téměř vůbec neplatí pro kroniky, náboženské texty a přepisy či parafráze antických spisů, kde je nutné srovnávat s jinými druhy ikonografických pramenů, zda neobsahují „starobylé“ prvky mezi soudobými oděvy (středověký iluminátor obvykle zobrazoval i velmi staré děje v současných kulisách).

Jednou z nejpřínosnějších, ale početně nepřilíš zastoupenou kategorií ikonografických pramenů jsou obrazy četných malířských mistrů působících v burgundských službách. Bývají lépe zachované a zachycují neuvěřitelné množství detailně zobrazených drobností. Způsob uchycení pásku přes nárt na pantoflích, jemný vzor hedvábného brokátu, špendlíky přidržující roušku na čepci a někdy i linie švů – to všechno z nich lze vyčíst. Pokud jde o portréty, je míra autenticity pravděpodobně velmi vysoká (co se týče oděvu a interiérů), v případě obrazů s náboženskou tematikou ovšem poněkud klesá. Rozmanitost oděvů světic je až nepravděpodobná, jedná se často o oděvy velmi časově i místně vzdálené; oděvy andělů nelze srovnávat s žádným zobrazením ze světského prostředí, lze se jen domnívat, že tvarově vycházejí z civilního spodního oblečení – košile.

---

¹⁰ LA MARCHE, O. de, Mémoires, ed. H. Beaune a J. d'Arbaumont, Paříž 1883-1888

¹¹ LA MARCHE, O. de, *Le parement et triumphes des dames*, f. 8 – 56, Paříž 1870, dostupné z <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k72102v.notice>

Asi nejméně detailů a v nepříliš velkém počtu přinášejí vzory dochovaných tapiserií. Většinou potvrzují informace získané jinde, i tím ovšem svědčí o provázanosti jednotlivých složek reprezentace vévodů.

2.1.2 Úloha dvorské kultury v mocenské hře

Burgundský dvůr nesl mnoho znaků společných s ostatními evropskými dvory. Vévoda neměl stálé sídlo, jen síť paláců ve městech, po nichž se většinou spolu s dvořany stěhoval. K dvořanům se počítala jak vysoká šlechta – vojenští a církevní hodnostáři – tak i velké množství úředníků, povětšinou nižšího původu, kteří měli na starosti finance a právní záležitosti.

Především první skupina také reprezentovala panovnickou moc na jednáních a veřejných slavnostech. Obecný cíl byl v podstatě vždy stejný: ukázat moc prostřednictvím bohatství a vznešenost prostřednictvím vybraného vkusu. Proto se kultura stala nedílnou součástí panovnických zájmů a výdajů. Mezi její projevy lze počítat dvorské řády, z nichž Řád zlatého rouna Filipa Dobrého patří k nejznámějším, dále slavnosti, jako například slavnostní vjezdy, turnaje, svatby a pohřby, ale také oblasti každodenního života – stolování, jízdu na koni, vzdělanost a samozřejmě způsob odívání dvořanů jakožto jeden z nejvýraznějších dokladů jejich postavení.

2.1.3 Materiál jako prezentace bohatství

Oděv obecně tvořil ve středověku nedílný a velice výrazný prvek reprezentace. Podle jeho vzhledu se dalo usuzovat na sociální postavení majitele, především podle něj získával či ztrácel důvěru okolí. Šaty byly také cenným majetkem, odkazovaným v závětech.

Materiálem příznačným pro burgundský dvůr 15. století se stal brokát, často vytkávaný zlatem. Lze ho nalézt nejen na oděvech příslušníků nejvyšší šlechty, ale i vysokých úředníků. Častá je kombinace s drahocennou kožešinou, případně dalším velice oblíbeným materiálem – sametem. I výskyt vlny byl pravděpodobně velmi častý, obzvláště pokud se jednalo o kvalitní flanderská sukna. Len, používaný obecně na podšívky a spodní prádlo, ustupoval v druhém případě často hedvábí, o čemž svědčí obrazy žen ve spodním šatě s krátkými rukávy, odhalujícími transparentní a lesklé rukávy košile.

Kromě materiálu hrála velkou úlohu i barva. Ceněny byly jasné barvy (modrá, červená, zelená) a některé tmavé odstíny (tmavě zelená, vínová, černá), náročné na výrobu, a proto drahé. Nejčastěji používané barvy také měly svou symboliku, popisovanou v některých literárních dílech. Někdy se však tato symbolika dosti různila (např. zelená jako barva mladé lásky, avšak zároveň i zloby).

Reprezentační význam oděvu samozřejmě podtrhovaly drahé šperky. Kromě řetězů, náhrdelníků, přívěsků, broží a pstenů se k nim dají počítat i spony opasků - a někdy umělecké dílo připomíná dokonce celý pásek. Na ikonografických pramenech převládá jako materiál šperků všech druhů zlato (mohlo samozřejmě jít i o pozlacené stříbro).

Přestože se po celé 15. století oděv shodně vyznačoval neuvěřitelnou nákladností, jeho konkrétní formy se vyvíjely. Na počátku byl ještě čistě středověký, s širokým pláštěm a volnými záhyby, na konci už předznamenával nástup nové epochy.

2.1.4 Ženská móda v 15. století

Do 15. století vstoupila dáma v šatech širokých (*houppelande*)¹² nebo vypasovaných (*cotte*)¹³. Zatímco *cotte* sloužila i jako spodní oděv, *houppelande* byla vždy oděvem svrchním¹⁴. Dostávala často vysoký límec a volné nebo trychtýřovité rukávy, které byly nejrůzněji delší než ruka a na konci se

ohrnovaly, aby se objevila kontrastní podšívka a rukáv spodního oděvu – *cotte*¹⁵. Široký pásek spoutával masu rozšiřujícího se oděvu hned pod řadry. Prvním krokem k proměně *houppelande* v typický ženský šat 15. století – *robe* – bylo ohnutí límce a postupné

¹² Viz obrazová příloha, č. 1, Français 100, Fol. 95v., Tristan de Léonois, France, Paris, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

Vzhledem k velké provázanosti textu práce s obrazovou přílohou je tato oproti běžnému členění zařazena v textu, vždy v blízkosti poznámky, která na ni odkazuje.

¹³ Viz obrazová příloha, č. 2, <http://z.about.com/d/historymedren/1/0/-/H/2/april.jpg> [online, 11. 12. 2008]

¹⁴ Názvosloví přejato z KYBALOVÁ, L., Dějiny odívání. Středověk

¹⁵ Viz obrazová příloha, č. 3, <http://z.about.com/d/historymedren/1/0/-/H/2/april.jpg> [online, 11. 12. 2008]

uvolňování šněrování u krku¹⁶. V souvislosti s tím se také oděv v pase zužoval, až se stal úplně těsným. Vepředu tak vzniklo velké rozevřené V s límcem zdůrazňujícím tvar výstřihu¹⁷.

Původní vysoký límec se zcela integroval do nového tvaru. Vzadu po něm zůstal kulatý nebo „věčkový“ zadní výstřih s cípem, často překrývajícím pásek¹⁸. Zdá se, že po *houppelande* zdělila *robe* i šněrování vpředu – nasvědčuje tomu i výskyt předního výstřihu protaženého pod pás¹⁹. Až do sklonku 15. století se pásek umísťuje nad linii přirozeného pasu, což usnadňuje jednak dosažení elegantní esovité linie, převzaté z předchozího století, jednak hru s barvami a materiály prostřednictvím nadzdvihování a prostřihování svrchní sukně. Tak se dáma díky oděvu přibližovala tehdejšímu ideálu vznešenosti a křehkosti.

Cotte měla potom na začátku století dvě typické podoby – buď sloužila jako podklad pod přežívající *surcot* (svrchní oděv, v 15. století už pouze v jedné formě a to bez rukávů, s velikými průramky; vrchní část se vpředu skládá jen z lemů, vlastní materiál se uplatňuje až od pasu dolů jako široká sukně²⁰), nebo jako

¹⁶ Viz obrazová příloha, č. 4, Français 111, Fol. 153, Lancelot du Lac, France, Poitiers, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]; prvotní položení vysokého límce je vidět i na příloze č. 2, na dámě stojící vzadu

¹⁷ Viz obrazová příloha, č. 5, Français 59, Fol. 34, Raoul Lefèvre, Histoires de Troyes, Belgique, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

¹⁸ Viz obrazová příloha, č. 6, Français 59, Fol. 1, Raoul Lefèvre, Histoires de Troyes, Belgique, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]; zadní výstřih mohl nabývat i jiných podob, například shodné s předním, nebo tvaru Y, sahajícího až pod pásek, nikoliv volného jako v příloze, ale stále pevně přišitého lemu

¹⁹ Viz obrazová příloha, č. 7, Français 102, Fol. 66, Tristan de Léonois, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

²⁰ Potom měla *cotte* vždy úzké rukávy, viz obrazová příloha, č. 8, Français 102, Fol. 184, Tristan de Léonois, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

samostatný svrchní šat, někdy však překrývaný *houppelande*. Mohla mít i mohutné trychtýřovité rukávy, korespondující se stříhem *houppelande*²¹. Pod *houppelande* s rovnými širokými rukávy se potom pravděpodobně nosila buď *cotte* s úzkými, nebo s nepříliš rozměrnými pytlovitými rukávy, jaké jsou vidět pod vyrolovanými rukávy *houppelande* na některých iluminacích²². *Cotte* se také často nosily dvě na sobě, což opět poskytovalo prostor pro hru s vrstvami drahocenných látek²³.

Doplňkem *houppelande* a *cotte* byla někdy ještě korunka s copy svinutými na uších, což byl účes typický pro konec 14. století, častěji se ale vyskytovaly tzv. „rohy“²⁴. Objevovaly se v několika podobách – s rouškou, s točenkou, případně s obojím²⁵. Pravděpodobně díky snaze naaranžovat roušku nebo točenku na hlavě co nejvýše vznikl potom vysoký čepec – *hennin*, jako podpora pro účes zvaný „motýl“²⁶, z něhož se postupně osamostatnil jako svébytný módní prvek.

²¹ Viz obrazová příloha, č. 9, Français 97, Fol. 4v, Tristan de Léonois, France, Paris, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

²² Viz obrazová příloha, č. 10, Français 97, Fol. 318, Tristan de Léonois, France, Paris, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

²³ Viz obrazová příloha, č. 11, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/Les_Très_Riches_Heures_du_duc_de_Berry_mai.jpg [online, 11. 12. 2008]

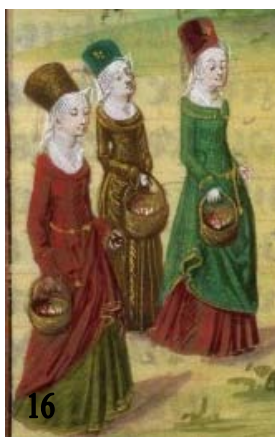
²⁴ Pro typickou dvourohou pokrývku hlavy neexistuje obecně rozšířené adekvátní označení, běžně používaný název „dvourohý hennin“ není vhodný, jak vyplývá z popsaného vývoje. Někdy lze najít název „sella“.

²⁵ Viz obrazová příloha, č. 11 a 12, Français 111, Fol. 117, Lancelot du Lac, France, Poitiers, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

²⁶ Viz obrazová příloha, č. 13, http://cadieux.mediaevum.com/Rene-dAnjou_livre-des-tournois_par-Barthelemy-dEyck_1460_revu.jpg [online, 11. 12. 2008]

Hennin během 15. století prochází vývojem a různými formami. Vedle jednoduchého kuželovitého špičatého²⁷ či komolého²⁸ až téměř válcového²⁹ *henninu* se s ním často setkáváme i v kombinaci s jakousi „polokápí“³⁰. Někdy je *hennin* připevněný pod bradu, jindy pravděpodobně drátěným obloukem na čele, někdy není viditelná žádná opora. Zajímavé je jeho spojení s turbanem³¹, který se také někdy vyskytuje samostatně³².

²⁷ Viz obrazová příloha, č. 14, Français 304 , Fol. 1, Jean Mansel, Fleur des histoires, Belgique, Bruges, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

²⁸ Viz obrazová příloha, č. 15, Français 102 , Fol. 14, Tristan de Léonois, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

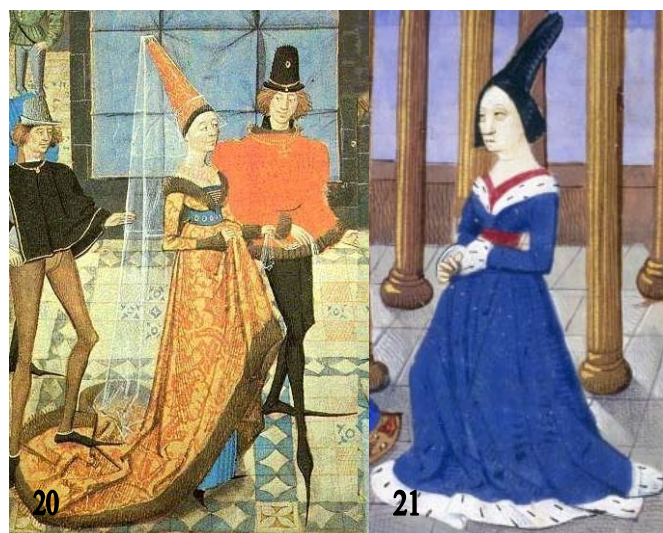
²⁹ Viz obrazová příloha, č. 16, Français 137 , Fol. 24v, Ovidius, Metamorphoseon libri XV (traduction anonyme), Belgique, Flandre, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

³⁰ Viz obrazová příloha, č. 17, <http://www.villesfortifiees.org/media/marie-de-bourgogne.jpg> [online, 11. 12. 2008]

³¹ Viz obrazová příloha, č. 18, Français 137 , Fol. 51, Ovidius, Metamorphoseon libri XV (traduction anonyme), Belgique, Flandre, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 11. 12. 2008]

³² Viz obrazová příloha, č. 19, Français 113 , Fol. 167v, Lancelot du Lac, France, Ahun, XVe siècle, Évrard d'Espingues et collaborateurs, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

Kombinace *robe* a *henninu* se stala takřka symbolem 15. století a Burgundska. *Robe* se vyznačovala úzkými rukávy s výraznými, často rozšířenými manžetami, límcem ve tvaru V, buďto protaženého pod pas, nebo končícího v širokém pásku, později posouvaného nad pas, a lemováním svrchní sukně s vlečkou³³. Módním trendem pro podšití – a tím pádem i lemování – se staly kožešiny.

Pod *robe* se nosila *cotte* plnící podpůrnou funkci v oblasti hrudníku. Bývala šněrovaná vpředu, zprvu zřejmě do tvaru protáhlého „U“, bez vsadky, později s barevně odlišnou vsadkou pod šněrováním, poté se šněrování zúžilo a vsadka se kladla přes ně. Přes *cotte* mohl být pod *robe* oblečen ještě jeden podobný šat, s límcem podobným *robe* (potom vznikl jeho vytažením na *robe* límec dvojité), nebo výstřihem stejného tvaru, ale bez límce, viditelným ve výstřihu *robe*³⁴, nebo mohl být šněrovaný do širokého „V“ hluboko pod pas. Ten pak mohl být nošen jako svrchní šat a pod šněrování se na *cotte* nebo košili opět špendlila vsadka³⁵. Spodní šaty pod *robe* mívaly krátké rukávy pro lepší pohyblivost, obzvlášť pokud byly rukávy *robe* hodně těsné.

³³ Viz obrazová příloha, č. 20, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/fr/a/a5/Basse_danse.jpg [online, 16. 12. 2008]

³⁴ Viz obrazová příloha, č. 21, Français 102, Fol. 184, Tristan de Léonois, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

³⁵ Viz obrazová příloha, č. 22, http://images.google.cz/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c1/Hans_Memling_078.jpg/150px-Hans_Memling_078.jpg&imgrefurl=http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_John_Donne&usg=__PY7IWCRbIWMORCmch81cywVD-Uk=&h=299&w=150&sz=12&hl=cs&start=16&tbnid=COxU3tWAFWid2M:&tbnh=116&tbnw=58&prev=/images%3Fq%3DHans%2BMemling,%2Bthe%2Bdonne%2Btriptych%26gbv%3D2%26hl%3DCs [online, 16. 12. 2008], detail http://cadieux.mediaevum.com/the-donne-triptych_detail-girl.jpg [online, 16. 12. 2008]

S postupem doby se výstřih robe posouval nad pas a šířka límce kolem něj se sjednotila (límeček se už směrem od pasu k ramenům nerozšiřoval). Tvarem se výstřih začíná podobat spíše širokému „U“³⁶.

23

V poslední čtvrtině 15. století se linie oděvu oproti předchozímu vývoji poměrně radikálně mění. V pase se objevuje šev (ne však nutně vždy)³⁷, výstřih dostává tvar čtverce a ztrácí límeček³⁸ a rukávy (kromě tradiční podoby s manžetami) zažívají návrat k trychtýřovité podobě³⁹. Tvar živůtku prozrazuje použití korzetu nebo podobné výztuhy⁴⁰. Rodí se oděv později typický pro tudorovskou Anglii.

24

25

26

27

Jeho popis, nebo spíš vyjmenování jeho součástí, nám nepřímo zanechal Olivier de La Marche ve svém díle *Le parement et triumphes des dames*⁴¹. Aby byla dáma náležitě oblečena⁴², má mít podle něj košili, přes ni korzet nebo *cotte* se vsazeným dílem („piece“), pravděpodobně vyztuženým, přes který se *cotte* šněruje; na nohou potom punčochy upevněné podvazkem, střevíčky a pantofle (přezůvky). Přes *cotte* se dával spodní opasek, na kterém visela krabička na špendlíky, tobolka na milodary a nůž. Dále zmiňuje de la Marche nákrčník, zakrývající výstřih a ochraňující před opálením. Do výstřihu patřil ještě

28

³⁶ Viz obrazová příloha, č. 23, Français 137, Fol. 165, Ovidius, *Metamorphoseon libri XV* (traduction anonyme), Belgique, Flandre, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

³⁷ Viz obrazová příloha, č. 24, Français 56, Fol. 129v a 105, Jean Mansel, *Fleur des histoires*, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

³⁸ Viz obrazová příloha, č. 25, tamtéž, Fol. 98

³⁹ Viz obrazová příloha, č. 26, Français 138, Fol. 1v, Guillaume Fillastre, *Toison d'Or*, France, Paris, XVe-XVIe siècles, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁴⁰ Viz obrazová příloha, č. 27, Français 56, Fol. 36, Jean Mansel, *Fleur des histoires*, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁴¹ LA MARCHE, O. de, *Le parement et triumphes des dames*, f. 8 – 56, Paříž 1870, dostupné z <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k72102v.notice>

⁴² Viz obrazová příloha, č. 28, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k72102v.pagination>, online, 16. 12. 2008]

náhrdelník. Poslední, vrchní vrstvou byly šaty z drahé látky podšité kožešinou a přepásané ozdobným opaskem. K drobnostem, které však hrály nemalou roli, patřily rukavičky, opět jako ochrana před opálením, stužka do vlasů, hřeben a růženec, zavěšovaný na ozdobný opasek. Poslední částí oděvu byl čepec, už ne vysoký a špičatý, ale měkký, vyztužený pouze vpředu. Všechno bylo samozřejmě ušito z kvalitních a drahých látek – šaty z brokátu, punčochy z kvalitního sukna, i šněrovadlo muselo být pokud možno z hedvábí. Materiál šatů, jako základní prostředek reprezentace, zůstává tedy po celé období stejný, mění se jen střih oděvů.

I když lze vývoj na iluminacích vysledovat, neexistuje v žádné době naprostá jednota stylu. Mezi klasické *robe* se mísí ještě *houppelande* a dokonce i *cotte* a *surcot*⁴³, stále nacházíme *cotte* coby svrchní šat, s kulatým výstřihem bez límce a s úzkými rukávy, ale např. s manžetami. Navíc dochází k mísení forem *robe*, jejichž posloupnost není díky tomu zcela jistá.

Móda tedy nebyla v žádném případě homogenní, staré prvky se mísily s novými a dále se transformovaly, aby vytvořily styl nového století. V něm nacházíme v přeměněné podobě mnoho výše popsaných věcí – a mnoho z nich i v nepřeměněné. I nové formy s sebou dál nesly stále stejný úkol, totiž dát co nejlépe najevo majitelovo postavení a místo ve společnosti. A právě pro bezprostřednost, s jakou oděv plnil tento úkol, se mu vždy věnovalo tolik pozornosti.

⁴³ Viz obrazová příloha, č. 29, Français 102, Fol. 119, Tristan de Léonois, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

2.1.5 Mužská móda v 15. století

Na začátku 15. století se mužský svrchní oděv podobal

střihem i vzhledem ženskému. Délka mužské *houppelande* měla samozřejmě více variant, od úplně krátké⁴⁴, kdy se téměř dalo poznat, že už došlo ke spojení nohavic v kalhoty, až po tu nejdelší⁴⁵, připomínající ženskou verzi

oděvu. V návaznosti na módu 14. století se pásek umisťoval častěji níž na boky spíše než nad přirozený pas. Pokud se lem *houppelande* nedotýkal země, býval podobně jako rukávy zdoben třepením a vykrajováním⁴⁶.

S posunutím pásku do pasu a převládnutím širokého rovného rukávu se

mění *houppelande* v kabátec (změna je ovšem spíše v pojmenování a způsobu nošení než ve střihu). V nejvyhraněnější podobě kabátce 15. století (typické právě pro Burgundsko) jsou původně volné záhyby *houppelande* sešívány do pevného tvaru⁴⁷ (záhyby jen vpředu a vzadu, sklady vedeny od ramen do středu postavy), takže oděv je v pase velmi těsný. Mužská silueta se tak po relativně nedávném konci éry vycpávaných kabátců 14. století opět deformuje, protože rukávy se v ramenou nabírají a mohutní. Stejně jako ženský oděv se i mužský podšívá kožešinami.

Pod *houppelande* se oblékal spodní oděv, zprvu vycpávaný na hrudi, později těsně přiléhavý, často velmi krátký. Nejčastěji se o něm mluví jako o *doubletu*⁴⁸. Přivazovaly se na něj oddělené nohavice a později i kalhoty⁴⁹, které dlouho nebyly samonosné, a často byl

⁴⁴ Viz obrazová příloha, č. 30, Français 97, Fol. 242v, Tristan de Léonois, France, Paris, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁴⁵ Viz obrazová příloha, č. 31, <http://z.about.com/d/historymedren/1/0/-/H/2/april.jpg> [online, 11. 12. 2008]

⁴⁶ Viz obrazová příloha, č. 32, Français 44, Fol. 203, Valerius Maximus, Facta et dicta memorabilia (traduction de Simon de Hesdin et de Nicolas de Gonesse), France, Paris, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁴⁷ Viz obrazová příloha, č. 33, Français 47, Fol. 14, Quinte-Curce, Histoire d'Alexandre le Grand (traduction de Vasque de Lucène), Belgique, Flandre, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁴⁸ Setkáváme se ale i s pojmem „pourpoint“ i pro tuto ranější verzi spodního oděvu; L. Kybalová uvádí název wams.

⁴⁹ Viz obrazová příloha, č. 34, <http://www.wga.hu/art/m/memling/2middle2/13john1.jpg>, [online, 16. 12. 2008]

doplněn vysokým límcem. Mohl být šněrovaný⁵⁰ nebo na knoflíky, v druhé polovině 15. století se vpředu stále častěji poněkud otevíral, extrémně potom na přelomu 15. a 16. století, kdy zapínání zcela ustoupilo výstřihu ve tvaru „U“, sahajícímu až do pasu. S tím souvisí i častější používání košile, která se tak stává novým prvkem vnějšího vzhledu oděvu. Nejprve se objevuje v prostřižených rukávech kabátce a spodního oděvu v lokti, posléze u výstřihu a nakonec v ramenou, s nástupem přivazovaných rukávů na *doubletu*. Možná pro větší pohyblivost, možná pro modelaci figury pod širokými rameny kabátce se v druhé polovině 15. století nosí také *pourpoint*, spodní oděv s rukávy nabíranými do „balonků“, nebo staženými až v lokti, jinak zcela podobný *doubletu*⁵¹.

Pravděpodobně okolo třetiny 15. století se specifickým prvkem stává přidávání ozdob na rameni, nejdříve na *houppelande*, potom i na vestu, pod kterou byla (přes *doublet*) oblečena košile s širokými rukávy (nebo to mohly být jen falešné rukávy na náramenících)⁵².

Pokrývky hlavy se během 15. století příliš nemění. Na začátku období ještě můžeme vidět

točenku⁵³. Stále oblíbený byl různě vysoký kónický klobouk⁵⁴, někdy téměř podobný ženskému komolému henninu. Zřejmě se někdy nasazoval i pod točenku, jejíž horní část jím byla vyztužena a získávala na objemu.

⁵⁰ Viz obrazová příloha, č. 35, http://home.arcor.de/berzelmayr/hans_memling2.jpg, [online, 16. 12. 2008]

⁵¹ Viz obrazová příloha, č. 36, Français 59, Fol. 111v, Raoul Lefèvre, Histoires de Troyes, Belgique, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁵² Viz obrazová příloha, č. 37, Français 48, Fol. 23v, Quinte-Curce, Histoire d'Alexandre le Grand (traduction de Vasque de Lucène), Belgique, Flandre, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁵³ Viz obrazová příloha, č. 38, <http://194.165.231.32/hemma/mathias/jeannedarc/philippelebon.jpg>, [online, 16. 12. 2008]

⁵⁴ Viz obrazová příloha, č. 39, Français 102, Fol. 4, Tristan de Léonois, France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

Pokud na sobě dvořan neměl punčochy s podrážkou⁵⁵, obouval boty. Burgundská móda ožívuje na botách i na punčochách dlouhé špičky, které tak v 15. století ustupují jen na chvíli, aby na dlouho

zmizely až na jeho konci s nástupem kulatých až hranatých špiček renesančních bot. Pokud jde o výšku, mohly boty sahát ke kotníkům⁵⁶, k horní části lýtek⁵⁷ i do poloviny steh⁵⁸ a byly šity pravděpodobně z měkké kůže, protože se shrnovaly. Pro chůzi venku (někdy i v uzavřených prostorách typu haly) v nízkých botách nebo punčochách se používaly přezůvky - pantofle⁵⁹.

Celkově lze říci, že na rozdíl od ženského oděvu panovala v mužském větší jednota stylu. Oděv se většinou lišil spíše délkou než střihem. Pokud nejde o různé společenské třídy (například kápě a oddělené nohavice jsou spojovány se sedláky), styl oděvu všech mužů zobrazených na stejném ikonografickém

⁵⁵ Viz obrazová příloha, č. 40, Français 59, Fol. 238, Raoul Lefèvre, Histoires de Troyes, Belgique, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁵⁶ Viz obrazová příloha, č. 41, Français 59, Fol. A, Raoul Lefèvre, Histoires de Troyes, Belgique, XVe siècle,

⁵⁷ Viz obrazová příloha, č. 40

⁵⁸ Viz obrazová příloha, č. 42, Français 43, Fol. 26, Valerius Maximus, Facta et dicta memorabilia (traduction de Simon de Hesdin et de Nicolas de Gonesse), France, XVe siècle, <http://gallica.bnf.fr/> [online, 16. 12. 2008]

⁵⁹ Viz obrazová příloha, č. 43, <http://www.locusdanielis.eu/PhilippeLeBon.JPG>, [online, 16. 12. 2008]

pramenu je shodný. Největší různorodost lze zaznamenat v pokrývkách hlavy.

2. 1. 6. Funkce oděvu v každodenním životě

Pro vznešeného člověka byl adekvátní oděv přirozeností, nutností, atributem. Samozřejmě nebyl jediným znakem důležitosti dané osoby, ale v očích okolí ji na první pohled zařazoval do kategorie urozených lidí. Touto výrazností předstihoval všechny ostatní rozlišovací prvky a sloužil tehdejším lidem jako nejdůležitější orientační prvek pro hodnocení okolí.

Způsob odívání byl nedílnou součástí promyšleného systému reprezentace po celý středověk. Burgundští vévodové přikládali reprezentaci velký význam, odpovídající jejich diplomatickým ambicím. A jestliže věnovali tak velkou péči drahocenným tapisériím, nádobí z drahých kovů, ušlechtilým koním, knihovně, organizaci slavností, vybranému jídlu, důmyslně uspořádaným dekoracím a přepychovým darům, nemohli zapomínat ani na oděv. Slavnostní oděv musel zapadat do celkového uspořádání a býval komponovaný pro danou příležitost, a to jak pro sloužící, tak pro urozené dvořany.

Při každé příležitosti pak vyjadřoval oděv celou osobnost nositele – postavení, profesi, vkus i bohatství. A oděv dvořanů odrážel postavení a význam jejich pána. Není tedy divu, že styl burgundského odívání tolik odpovídal ojedinělosti fenoménu státu burgundských vévodů. Oba vycházely z francouzských kořenů a ve své době výrazně ovlivňovaly dění v celé západní Evropě, ovšem nakonec musely ustoupit a byly integrovány do nových struktur.

2.2 Hudba

Pro dvorský tanec byl hudební doprovod nutností. Párové tance se tančily pouze na instrumentální skladby, na zobrazeních tanečních slavností často nechybí ani muzikanti.

Dvorská hudba rozlišovala dva druhy nástrojů, „vysoké“ (hlasité) a „nízké“ (tiché)⁶⁰. K prvnímu patřily všechny typy trubek a žesťových nástrojů a rohů obecně, bubny a dudy, k druhým potom například flétna, harfa, loutna a niněra.

Zvuk „nízkých“ nástrojů byl určen spíše k relaxaci, do soukromých interiérů a zahrad. Pro tanec při slavnostech a k reprezentaci obecně byla využívána především první skupina nástrojů doplněná některým z jemnějších (harfa, flétna), což dokládají i iluminace.

Hudbu skládali jednak dvorští skladatelé, na burgundském dvoře například Robert Morton, Antoine Busnoys nebo Gilles Binchois, jednak se přejímaly i cizí a zřejmě i lidové nápěvy.

V díle *Les Basses Danses de Marguerite d'Autriche*, nádherně zdobeném pojednání o tanci z roku 1470⁶¹, jsou tance zapsány přímo pod notovou osnovou s melodií, zdá se tedy, že ke konkrétní skladbě patřil konkrétní tanec. Protože je zapsána jen melodie bez doprovodu, je pravděpodobné, že si jej každá kapela dotvářela podle svého – nebo spíše momentálně a místně panujícího – vkusu.

Tančilo se tedy na hlasitou, průraznou hudbu, provozovanou profesionálními hudebníky, najímanými daným dvorem. Dá se předpokládat, že její úroveň byla relativně vysoká, protože sami burgundští vévodové nacházeli v provozování hudby odpočinek a tedy jí sami alespoň v základech rozuměli.

---

⁶⁰ SCHNERB, B., L'État Bourguignon, s. 339-341.

⁶¹ *Les Basses Danses de Marguerite d'Autriche*, ms. 9085, Bibliothèque Royale Albert I, Brusel, dostupné z <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=musdi&fileName=112/musdi112.db&recNum=0> (dále „Bruselský rukopis“); tento pramen je dobově a regionálně danému tématu ze zachovaných spisů o tanci nejbližší

2.3 Taneční kroky a formace

Pro představu o formě tance je nutné, aby se oba typy pramenů, ikonografické i psané, vzájemně doplnily.

Podle iluminací se tančilo buď v kruhu, nebo v párech. Pokud tuto informaci doplníme o svědectví písemných pramenů, jednalo se buď o tzv. *basse danse*, vznešený, pomalý tanec v párech, nebo o formu příbuznou pozdějšímu bránlu, přejatou z lidového prostředí. Jde o tanec v kruhu bez členění do párů (přesto většinou na iluminacích vidíme, že se tanečníci a tanečnice střídají). Kromě těchto dvou existovaly ještě další typy tanců, které známe pouze z písemných pramenů, hlavně italských.

2.3.1 *Basse danse*

Základem *basse danse*⁶² je pár nebo trojice⁶³. Tanečníci stojí vedle sebe, v páru je pán z čelního pohledu vždy vpravo. Někdy je jakoby o krok napřed a zdůrazňuje tak, že svou partnerku vede. Dvojice se drží přirozeným způsobem za vnitřní ruce, přičemž je častější, že dáma má ruku vespod, někdy otočenou dlaní dolů, v jednom případě vidíme i držení za hedvábný šátek⁶⁴. Výška držení se pohybuje od volně spuštěných rukou až k oblasti vyššího pasu.

Levou ruku má pán buď zaklesnutou za opasek, nebo opřenou hřbetem v pase či danou volně v bok, někdy je patrná i gestikulace, buď směrem k dámě, nebo na hudebníky.

Dáma si pravou rukou přidržuje dlouhou sukni přibližně ve výši pasu, nebo má na tomtéž místě ruku jen položenou, případně je ruka volně spuštěna podél těla.

Směr tance bývá jednotný, buď po kruhu (po i proti směru hodinových ručiček), nebo v „hadu“ za prvním párem⁶⁵.

Styl tance byl vznešený a klidný, „co nejdůstojnější“⁶⁶. Podle popisu tanečních pohybů se zdá, že partneři vycházeli vnitřní nohou. Existovaly dva druhy *basse danse*, „větší“ a „menší“, které se od sebe pravděpodobně dost podstatně lišily. Lépe známe první z nich.

---

⁶² Pro „basse danse“ viz Bruselský rukopis, fol. 1-6

⁶³ Trojici jako základ „basse danse“ uvádí BAROCHOVÁ, H., Taneční mistr a jeho role v historii tance. Geneze a proměny tanečního a baletního mistra v průběhu 15. – 18. století, s. 11

⁶⁴ Pro párové držení viz obrazová příloha, č. 20

⁶⁵ Ohledně informací z iluminací, tedy směru tance a párového držení, je třeba poznamenat, že není zcela jisté, zda jde zrovna o „basse danse“ a ne některou z jiných forem, a to, co je zde považováno za varianty držení společného pro všechny dvorské tance, nebylo specifické pro tu kterou taneční formu. Jinými slovy, zda každý typ tance neměl specifický způsob držení a svůj směr.

⁶⁶ Bruselský rukopis, fol. 4 verso, „...kráčíme klidně a bez spěchu, nejdůstojněji, jak jen můžeme.“

Dělil se na sekvence (*mesures*), složené z konkrétních kroků. Všechny kroky se měly provádět s „nadnesením těla“ („*enslevement*“), což si lze vykládat několika způsoby. Nejprozaičtější, ale ne nepravděpodobný je ten, že se nohy nemají sunout po zemi a nemá se dupat. Další možnou interpretací je, že kroky se mají nastupovat z pološpičky provedené stojnou nohou a tím pádem nakročit přes špičku. Třetí, ale podle iluminací nejméně pravděpodobnou možností, je provádění všech kroků na pološpičkách.

Úvodním krokem v každém „větším“ *basse danse* byl *demarche* (zákrok). Prováděl se jako malý krok dozadu vnitřní nohou. Pokud bylo „zákroků“ víc (podle pravidel – viz níže – byl jeden nebo tři), další pokračoval vnější nohou do strany, mírným natočením k dámě a přitažením vnitřní nohy, třetí poté stejně a na tom samém místě jako první.

Po *demarche* následuje *branle* (houpání, možná bránlový krok – viz níže), prováděný od sebe a k sobě, není zde zmínka o přitažení druhé nohy, je tedy možné, že šlo víceméně o přenesení váhy nejprve na vnější (s malým úkrokem od sebe) a posléze na vnitřní nohu. Pokud by se *branle* chápal jako „bránlový krok“, pak by se ovšem jednalo o výrazný úkrok od sebe a k sobě, analogicky ke kroku kruhového tance.

Oproti předchozím dvěma jsou další dva kroky, *pas simple* (jednoduchý krok) a *pas double* (dvojitý krok) relativně jednoznačně vysvětleny. *Pas simple* je normální krok, zpravidla levou nohou. Vyskytuje se po dvou a druhý krok potom má být menší než první. *Pas double* se skládá ze tří kroků, první trojice začíná vždy levou nohou.

Pro použití jednotlivých kroků existovala jednak obecná pravidla, jednak závazné krokové sekvence.

Obecně se tak podle pravidel „dobrého tance“ sdružovaly jednoduché kroky do dvojic, zatímco dvojitých kroků byl v sekvenci vždy lichý počet. Celý tanec začínal zákrokem s úklonou dámě a končil *branle*.

Sekvence měla obecný vzorec:

2 *pas simples*, lichý počet (1-5) *pas doubles*, 2 *pas simples* (první pravou nohou, druhý levou – výjimka z obecného pravidla o *pas simples*, které mají začínat levou nohou) nebo 2 *demarches*, 1 nebo 3 *demarches*, *branle*.

Sekvence (*mesures*) se dělí do skupin podle dvou kritérií:

Skladba kroků po *pas doubles* rozlišovala sekvence na velmi dokonalé, více než dokonalé a nedokonalé (uváděna je ještě kategorie dokonalé, ale bez specifikace). Velmi dokonalá

sekvence měla po *pas doubles* 2 *pas simples*, 3 *demarches* a *branle*, více než dokonalá 2 *pas simples*, 1 *demarche* a *branle* a nedokonalá jen 3 *demarches* a *branle*.

Druhým kritériem byl potom počet *pas doubles*. Při velké sekvenci, úvodní v každém „větším“ *basse danse*, předcházely obecnému vzorci ještě 1 *demarche* s úklonou a *branle*, *pas doubles* se tančily pětkrát. Do střední sekvence patřily 3 *pas doubles* a do malé potom jen jeden. Toto rozdělení je uváděno pro velmi dokonalou sekvenci a není jisté, jestli se vztahovalo i na ostatní typy.

Pro „menší“ *basse danse* je v Bruselském rukopisu jen několik stručných indicií. Začínal *pas de braban* (brabantským krokem) a bez úklony dámě.

Podle *L'Orchéstographie* Thoinota Arbeaua⁶⁷ tvořil „menší“ *basse danse* součást každého „*basse danse*“, spolu s „dovětkem“ v podobě *tourdionu* (rychlejší tanec). Vzhledem k míře neshod Arbeauova popisu *basse danse* s Bruselským rukopisem není ale tato skutečnost jistá.

O oblibě *basse danse* svědčí už vzhled a rozsah Bruselského rukopisu. Ze všech tanců plnil *basse danse* reprezentativní funkci nejlépe a tvořil pravděpodobně nutnou součást každého plesu. Jeho nástupcem v 16. století se stala *pavana*, tanec podobného charakteru i účelu.

2.3.2. Rychlejší tance – protiklad k *basse danse*

Další taneční formy známe především z Itálie 15. století, lze ovšem předpokládat, že se tančily i v blízkém Burgundsku.

*Saltarello*⁶⁸ bylo velice často spojeno s *basse danse* do typické dvojice pomalý - rychlý tanec. Je pravděpodobné, že mělo i stejnou melodii, pouze jinak rytmicky upravenou. Tančilo se dvěma kroky (jeden vpřed a jeden menší vzad) a nadnesením, možná poskokem, na noze vzadu s přednožením druhé nohy. Pozdější zápisy dokládají složitější strukturu, vzniklou zřejmě kombinací s *quaternarii*⁶⁹. Je možné, že právě *saltarello* bylo oním „menším“ *basse danse*, údajně se mu totiž ve Francii říkalo „*pas de breban*“⁷⁰.

⁶⁷ ARBEAU, T., *Orchesographie*. Et traicte en forme de dialogve, par leqvel tovtes personnes peuvvent facilement apprendre & practiquer l'honneste exercice des dances, Lengres, Iehan des Preyz, 1589 (dále *L'Orchéstographie*), [http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/r?ammem/musdibib:@field\(NUMBER+@od1\(musdi+219\)\)](http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/r?ammem/musdibib:@field(NUMBER+@od1(musdi+219))), s. 26

⁶⁸ SACHS, C., *World history of the dance*, s. 322-324

⁶⁹ Tamtéž, s. 325

⁷⁰ Tamtéž, s. 322

*Quaternaria*⁷¹, oblíbená v Německu namísto *saltarella* jako protiklad k pomalému tanci, se tančila třemi jednoduchými kroky, úkrokem a přednožením druhé nohy, než která krok začínala.

Posledním ze základních tanců je *piva*⁷², vzešlá z lidového prostředí. Vkládaly se do ní poskoky a otočky podle chuti tanečníka. Rytmus pivy je sudý a tempo poměrně svižné (čtyřikrát rychlejší než *basse danse*), základní krok vychází z *pas double*, ale přizpůsobuje se rychlejšímu tempu.

Poslední tři typy tanců (*saltarello*, *quaternaria*, *piva*), někdy i spolu s *basse danse*, se v italském prostředí kombinovaly v takzvaných *balli*⁷³. Ta byla předváděna urozenými pány a dámami v choreografii tanečního mistra pro pobavení společnosti, případně pro předvedení nových forem. Měla vlastní hudbu i námět, netančila se pouze v párech, ale například i ve trojicích, či jedna dáma a tři páni apod. V pozdějších zápisech tanečních mistrů je na *balli* kladen veliký důraz, bývala zřejmě dost oblíbená.

Ze zápisů známe ještě další typy tance, *calatu*⁷⁴, *morriscu* a *tourdion*. O jejich provedení se neví téměř nic konkrétního a u *morriscu* se popisy i velmi liší (od znázornění boje mezi křesťany a maury po imitaci arabských tanců) – kroky se ale žádné neuvádějí. O *calatě* není jisté, zda vůbec pronikla na burgundské území, u *morisky* to lze předpokládat, ovšem nikoliv do repertoáru dvorských tanců, ale spíš jako součást „živých obrazů“ při banketech. Oproti tomu *tourdion* se na burgundském dvoře tančil téměř jistě, o jeho vzhledu ovšem také nevíme mnoho.

Pravděpodobně kvůli rychlejším tancům a jejich kombinacím v *balli* se ve vyšší společnosti šířila potřeba zdokonalovat se v tanečních dovednostech, související se stále častějším zvykem vydržovat u dvora tanečního mistra – ceremoniáře. Záliba v náročnějších tancích potom pokračovala i v 16. století a dosáhla vrcholu na dvoře Ludvíka XIV.

2.3.3 Bránl

Taneční mistři 15. století bohužel považovali kruhové a řetězové tance za podřadné, proto jejich popis známe až od T. Arbeaua. Není jisté, zda se již o více než sto let dříve tančily

---

⁷¹ Tamtéž, s. 324-326

⁷² Tamtéž, s. 326-327

⁷³ Tamtéž, s. 328-330

⁷⁴ Tamtéž, s. 327 a 333-341

stejně, ani zda se už nazývaly bránl. Tance bránlového charakteru ale zcela jistě existovaly a podle iluminací se tančily i ve dvorském prostředí.

Podle *Orchéstrographie* se bránl⁷⁵, původně lidový tanec, tančí v kruhu. Tanečníci stojí čelem do kruhu a drží se za ruce; tanec nevyžaduje, aby tvořili páry. Přesto se na iluminacích představujících kruhové tance střídají muži a ženy, jen výjimečně je tato pravidelnost porušena. Bránlový krok se provádí dvěma úkroky po obvodu kruhu s přisunem druhé nohy a mírným zhoupnutím, nejdříve doleva, poté doprava. Kroky doprava jsou menší, aby se celý kruh pomalu otáčel doleva. Zcela jistě od 16. století, ale pravděpodobně již dříve, docházelo k „prolamování“ bránlů osobními variacemi jednotlivých tanečníků. Bránlu podobná je chorea, starší tanec tančený v „hadu“ za prvním tanečníkem, buď významným šlechticem či šlechtičnou, nebo žákérem⁷⁶.

Vzhledem k množství iluminací zobrazujících kruhový tanec se zdá, že byl v dílech tanečních mistrů vzhledem ke své skutečné oblíbenosti opomíjen neprávem. Díky tomu bohužel o jeho podobě příliš mnoho nevíme.

2.3.4 Význam tance pro reprezentaci

Jak vyplývá z prvních zápisů, patří tanec už v 15. století k běžnému vzdělání šlechty a začíná se objevovat i jako sólový (pro obecenstvo) v podobě *balli*. Tato tradice trvá po další dvě století, aby z ní posléze ve vrcholném baroku vznikla profesionální forma tance – balet. Je ovšem také téměř jisté, že provozování *balli*, které lze předpokládat i mimo Itálii, mohlo být určitým vystupňováním sebereprezentace oproti běžnému tanci, protože *balli* má diváky. K předvedení kostýmu, postavy, držení těla a vlastní vznešenosti navíc ještě přistupuje důkaz taneční zdatnosti při náročné choreografii.

Dvořan se tedy prováděním tance mohl prezentovat hned několika způsoby, což si zřejmě velice dobře uvědomoval. Jako důkaz lze brát už samotnou existenci zápisů a přetrvávání tance jako dvorské zábavy i v průběhu dalších staletí.

---

⁷⁵ ARBEAU, T. Orchesographie. Et traicte en forme de dialogue, par lequel toutes personnes peuvent facilement apprendre et practiquer l'honneste exercice des dances, Lengres, Imprimé par Iehan des Preyz, 1589, fol. 68 – 93, přístupno z [http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/h?ammem/musdibib:@field\(NUMBER+@band\(musdi+219\)\)](http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/h?ammem/musdibib:@field(NUMBER+@band(musdi+219))) [online, 11. 7. 2009]

⁷⁶ JÚZL, M. a kol., Dějiny umělecké kultury I, str. 271

3. Turnaje

Jestliže se tanec provozoval jako zábava během různých slavností, byl turnaj takovou slavností sám o sobě. Mohl sice figurovat jako součást programu velkých oslav (například svatebních), nejednalo se ale o příležitostnou kratochvíli. Turnaj měl totiž mnoho pravidel nejen pro samotný boj, vzhled zbraní, zbroje, sedla atd., ale i pro vyhlásování, zvaní, výběr soudců; samotný průběh býval naplánován téměř hodinu po hodině. Každý měl své místo a funkci, od vznešených účastníků turnaje přes neméně vznešené soudce a diváky, po množství přítomných heroldů až k místním obyvatelům a samosprávě (turnaje se často odehrávaly ve městech).

Móda turnajů se datuje od konce 11. století⁷⁷, nejednalo se tedy o žádnou novinku. Je možné, že turnaje původně sloužily pro výcvik k bitvě, vzhledem k tomu, že *mêlée*⁷⁸ dost věrně napodobovala prostředí skutečné bitvy a *tjost*⁷⁹ připomínal zúžený průhled na úvodní střet dvou jízdních vojsk. Další možný původ se odvozuje od božích soudů, kde se ovšem jednalo o souboj dvojice, podobně jako v pozdějším *pas d'armes*.

Nicméně, ať už byl původ jakýkoliv, jednalo se v 15. století o starobylou zábavu, jejíž možný původní účel, praktický výcvik pro válku, ustoupil do pozadí. Stále více převládal charakter „podívané“, zdůrazňovalo se, že boj bude probíhat před zraky dam. Dalšími diváky ovšem bývali šlechtici, kteří se turnaje neúčastnili, případně jim připadla role soudců a organizátorů. V Burgundsku bývala jistě dobrou motivací pro nejlepší výkony častá přítomnost vévody na tribuně. Vévoda totiž sám turnaje nepořádal, zato figuroval jako nejvyšší autorita u velké části z nich a mohl zasahovat do jejich běhu, zkrátit je nebo prodloužit. Někdy i sám bojoval, nikdy však v roli vyzyvatele. Na burgundském území došel zvláštní obliby tzv. *pas d'armes*, v podstatě kombinace *mêlée* a *tjostu*, zasazená do mytického prostředí. Začínala jako *tjost*, po určeném (většinou malém) počtu rozjezdů ale bojovníci odhodili kopí a chopili se mečů. Jakmile kterýkoliv z nich zasadil předem určený počet ran, souboj končil. Mohl ale také následovat pěší souboj nebo změna zbraně, případně na konci turnaje i *mêlée*. Vyzyvatel, stylizující se do role některého hrdiny z rytířských románů, se účastnil všech soubojů, o odměnu za nejlepší úder soutěžili pouze jeho protivníci.

---

⁷⁷ LE GOFF, J., Středověký člověk a jeho svět, Praha, Vyšehrad 2003, s. 86-87

⁷⁸ souboj dvou skupin v ohrazeném prostoru

⁷⁹ souboj dvou protivníků s dřevci

Smysl tohoto posunu lze pravděpodobně spatřovat ve snaze o větší bezpečnost účastníků oproti *mêlée*, kde docházelo často ke smrtelným zraněním. Význam ale zajisté ležel i v rovině reprezentativní, neboť při souboji dvojice se dostávalo každému účastníku více pozornosti i ocenění než v bitvě dvou skupin.

Ani při posunu těžiště významu turnaje spíše do roviny reprezentativní se z něj neztratil prvek bojového cvičení. Pamětníci oceňovali dobré šermíře, neopomněli zmínit, pokud někdo svého soupeře v umění boje výrazně převyšoval. Mnohem důležitější pro ně byl však vzhled účastníků a prostředí. Oděv, vlajky, praporce, koně, tribuny, výzdoba – to všechno patřilo k turnaji stejným dílem jako vlastní boj. Spolu s rostoucí oblibou turnajů jako výjevů z artušovských legend narůstal význam kostýmovaných výstupů a kulis – turnaj mohl zahajovat průvod divých mužů a výzdoba tribun evokovat lesní prostředí, přestože se celý výjev ve skutečnosti odehrával na náměstí.⁸⁰

Během průběhu slavnosti bylo mnoho příležitostí ukázat vlastní bohatství a vznešenost, samotná přítomnost potom vyjadřovala příklon k rytířským ctnostem a sounáležitost s ostatní šlechtou. Počínaje slavnostním vjezdem jednotlivých účastníků do města, kdy každý měl svůj průvod, plný nádherně oblečených dvořanů, krásných koní a bohatých příkrývek, přes zápis účastníků, časté večerní bankety až k slavnostní přehlídce beze zbroje, nemluvě o závěrečném banketu spojeném s předáním cen, se stále jednalo o demonstraci nadřazeného postavení. I ti, kdo se turnaje nezúčastnili, byli na tribunách stále na očích a jistě si i oni dávali záležet na tom, v jakém odění přicházejí turnaj sledovat.

Všichni přítomní tak měli příležitost se ukázat - sobě navzájem, vévodovi, ale i lidu - a svým zjevem a vystupováním potvrdit řád společnosti, v níž každý měl neměnné místo.

3.1 Turnaj v pramenech

Díky velké oblibě turnajů se dochovalo poměrně dost pramenů pro jejich rekonstrukci, na druhou stranu je ale třeba mít na zřeteli obrovskou různorodost a variabilitu mezi nimi. Té si byli současníci zřejmě vědomi, jak naznačuje úvod Reného z Anjou k jeho „Pojednání o

---

⁸⁰ DE LA MARCHE, O., *Traicté d'un tournoy tenu a Gand par Claude de Vauldray, seigneur de L'Aigle, l'an 1469*, in: PROST, B. (ed.) *Traicté de la forme et devis comme on faict les tournois*, Paříž 1878, s. 68 a 71, přístupno z <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49711j.r=Livre+des+tournois.langFR> [online, 11. 7. 2009]

uspořádání a organizaci turnaje“⁸¹, kde se snaží prostřednictvím výběru z jednotlivých zvyků vytvořit ideální průběh slavnosti. Pro dané téma je jeho práce jedinečným zdrojem informací, protože popisuje detailně každý úkon i proslov během turnaje, včetně zbraní, zbrojí a odění.

Nesmí se ovšem zapomínat, že jde o popis ideálního turnaje, ne reálného, a že byt' šlo o knihu oblíbenou a pořadatelé turnajů se jí v mnohém drželi, nemuselo se vždy všechno odehrávat přesně podle ní.

O tom svědčí i některé zachované relace o skutečných turnajích na burgundském dvoře, ovšem větší prostor než vlastnímu boji je v souladu s reprezentativní funkcí věnován popisu zahajovací slavnosti, vzhledu účastníků, ale také pravidlům, což ukazuje na jejich variabilitu.

Ze vzhledu přítomných šlechticů v plné zbroji zajímaly pisatele nejvíce příkrývky jejich koní. Patří jim často velmi detailní popis, představovaly zřejmě nejvýraznější ukázkou moci a bohatství. Naopak o zbroji téměř nenalzáme zmínky, je tedy pravděpodobné, že byla vnímána jako nezbytná výstroj, nepříliš zdobená a plně přizpůsobená účelu ochránit svého nositele před nebezpečným zraněním. Na éru nádherných, zdobných turnajových zbrojí si museli diváci počkat, ta přišla až s koncem století. Kupodivu není příliš mnoho slov věnováno ani koním, přestože jak *mêlée*, tak *tjost* a mnoho *pas d'armes* se odehrávalo na koni. Pouze pokud byl kůň některého ze zápasících příliš slabý nebo poplašený, dostalo se mu v popisu turnaje místa.

Z ikonografických pramenů vyniká zejména obrazový doprovod knihy Reného z Anjou, který vypovídá o typu turnajové zbroje a celkovém uspořádání, případně osvětluje obtížně popsatelné detaily. Další obrazové prameny, především iluminace rytířských románů, se často shodují s popisem v *Knize o turnajích*, nebo odpovídají některé z forem *pas d'armes*, když zobrazují opěšalé bojovníky v plné zbroji, většinou s meči. Během 15. století nabýval pěší souboj na oblibě a vyskytoval se dosti často, většinou ve formě duelu.

Cílem následujícího textu je vhléd do problematiky turnaje jako slavnosti s mnoha významy a cíli. Proto jsou zkoumány zvlášť ceremonie, pravidla, vzhled a odměny. Na každou složku se totiž vztahovala jiná míra variability a každá je v pramenech zachycena jiným způsobem.

---

⁸¹ René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, novodobá edice AVRIL, F. (ed.) *Le Livre des Tournois du Roi René*, Paris, Edition Herscher, 1986; dále je dílo také nazývané „*Knihy o turnajích*“

3.2 Turnaj jako sled obřadů

Každý popis turnaje alespoň trochu vypovídá o skutečnosti, že jednání účastníků bylo vázáno velmi rozsáhlými pravidly. Ať už se jednalo o vyzvání k turnaji, obeznámení soudců s jejich funkcí, odměňování heroldů nebo předávání cen, pro všechno existoval předpis.

Náležitosti správně uspořádaného turnaje popisuje jednak René z Anjou, jednak se pro úseky, které se s *Knihou o turnajích* neshodují, dají vyvodit z popisu pamětníků. Ne však vždy, často s menší mírou detailů a navíc většinou v rovině pravděpodobnosti.

3.2.1 *Mêlée* podle Reného z Anjou

Okolo roku 1444 vznikla v prostředí rozvinuté dvorské kultury kniha, v podstatě příručka, o uspořádání turnaje⁸². Její autor, René z Anjou, hrabě z Provence, švagr Karla VII., v letech 1435 – 1442 sicilský král, byl sám pořadatelem mnoha turnajů a ve své knize podává skutečně vyčerpávající návod k jejich uskutečnění. Jak měl tedy případný organizátor turnaje postupovat?

Pro úvodní kroky předepisuje *Knihy o turnajích* poměrně složitou ceremonii. Šlechtic, který se rozhodl uspořádat turnaj, se nejdřív tajně domluvil se svým budoucím sokem na veřejném přijetí svého nejvyššího herolda⁸³. Při něm proběhlo slavnostní předání meče a přijetí výzvy k turnaji. Vyzvaný velmož neboli obránce⁸⁴ (v souladu s terminologií *Knihy o turnajích*) také z osmi šlechticů, navržených vyzyvatelem, hned vybral čtyři soudce, vždy dva panoše a dva rytíře. Herold od něj také obdržel bohatou, nejlépe zlatem protkávanou látku na plášť a pergamen s vyobrazením obou pořadatelů turnaje na koni v plné zbroji. Ten si posléze herold na drahocenný plášť připnul a nosil obojí po celou dobu turnaje⁸⁵.

Poté měl herold za úkol zpravit budoucí soudce o jejich funkci. To se dělo jednak prostřednictvím dopisů od vyzyvatele a obránce, jednak proslovem herolda. Od soudců se očekávalo, že čestný, ale zajisté obtížný a časově náročný úkol přijmou (soudci měli na starosti organizaci celého turnaje). Jejich erby se připojily k malbě na

⁸² René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, pro průběh turnaje fol. 6-21 a 50-105

⁸³ ve francouzštině zní tento titul *roi d'armes*

⁸⁴ dále jsou pořadatelé turnaje nazýváni „vyzyvatel“ a „obránce“

⁸⁵ Viz obrazová příloha, č. 44, René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 13v, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

pergamenu, přičemž dva rytířské se umístily do horních rohů, dolní byly vyhrazeny panošům. Při té příležitosti došlo také k určení místa a času konání slavnosti a heroldovi pak už nic nebránilo postoupit k dalšímu úkolu, totiž obeznámit s právě dohodnutým termínem potenciální účastníky. Z popisu v *Knize o turnajích* není zcela jasné, za jakých okolností měl přesně zaznamenaný proslov zaznít, lze však předpokládat, že šlo o jakoukoli slavnostní příležitost světského charakteru, například banket nebo jiný turnaj. Při vyhlásování dostali také zájemci o účast malé štíty s vyobrazením čtyř erbů sudích. Jednalo se zřejmě o potvrzení, že byli řádně pozváni.

Aby se mohli zájemci turnaje zúčastnit, museli na místo konání dorazit nejpozději čtyři dny před jeho zahájením. Jejich vjezdem do města začal sled ceremonií, tvořících páteř celé slavnosti.

Od soudců se čekalo, že dorazí jako první, a to v přesně popsáném průvodu. Ten zahajovali čtyři stejně oblečení trubači, každý s praporem jednoho ze soudců. Po nich následovali čtyři heroldi soudců, oblečení do příslušných *tabardů*⁸⁶. Následoval nejvyšší herold vyzyvatele, s drahocenným pláštěm na ramenou, a za ním konečně soudci, po dvojicích podle stavu, na koních s pokrývkami s erbovními znaky a vedených pěším sluhou. Předepsaným oděvem byl dlouhý šat, pro rytíře sametový, pro panoše z damašku, všechny stejné barvy. V ruce drželi soudci jako odznak své funkce dlouhou bílou hůl. Zde popis průvodu končí, pouze se zdůrazňuje, že by měl být co nejpočetnější. Za ideální místo pro ubytování soudců považoval René z Anjou klášter, a to kvůli příhodným prostorám pro následné vystavení přileb s klenoty a praporců účastníků.

I jejich vjezd do města měl danou formu. Jako první vstupoval do městské brány válečníků daného účastníka, pokrytý znaky obou pořadatelů, s chocholem na hlavě, obojkem se

⁸⁶ zvláštní heroldský plášť, viz obrazová příloha, č. 45, René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 57v-58, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

zvonečky kolem krku a s malým pážetem v sedle. Za ním, podobně vyzdobeni, váleční koně rytířů a panošů z jeho doprovodu. Následovali trubači a hudebníci, po nich heroldi a konečně rytíři a panoši se svými družinami. Ihned po příjezdu na místo vystavili účastníci své erby a praporce v oknech domů, kde byli ubytováni.

I příbytek soudců měl být označen, a to dlouhým kusem látky se čtyřmi jejich prapory a jmény, a také se jmény pořadatelů turnaje.

Ještě téhož dne se konala první z pravidelných každodenních večerních slavností. Do sálu, kde se shromáždily přítomné dámy, vstoupili soudci v průvodu podobném jako předtím do města a za nimi účastníci turnaje. Slavnost začala tancem, ten ale trval jen přibližně půl hodiny, aby dal prostor vlastnímu jádru setkání. Nejvyšší herold seznámil přítomné účastníky s tím, že nazítří mají doručit své přilby s klenoty soudcům k vystavení a zároveň je vyzval, aby se večer opět dostavili k tanci. Ten po ukončení heroldova proslovu pokračoval a než slavnost skončila, mohli se přítomní ještě občerstvit vínem a různými pochoutkami.

Druhý den doručili stanovení dvořané k sídlu soudců praporce a helmy, které soudci rozdělili do dvou skupin (vyzyvatele a obránce). Dámy i účastníci si je potom směli prohlížet, samozřejmě za doprovodu herolda, který dokázal určit, kterému bojovníkovi který symbol patří⁸⁷. Nakonec byly klenoty, helmy a praporce vráceny svým majitelům.

Přehlídka sloužila kromě rozdělení účastníků na dvě strany také jako způsob výběru pro

⁸⁷ Viz obrazová příloha, č. 46, René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 67v-68, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

účast v turnaji – kdokoliv byl shledán nedostatečně urozeným nebo svou činností svoji urozenost popíral, byl potrestán podle stanoveného systému a turnaje se zúčastnit nesměl.

Na večerní slavnosti se přítomní opět od herolda dozvěděli program dalšího dne.

Tím byla přísaha, že účastníci budou dodržovat pravidla turnaje – neútočit pod pás a na nechráněnou hlavu – a poslouchat pokyny soudců. K slavnostnímu aktu se dostavila nejdříve vyzyvatelova strana, na válečných koních, v nejlepším možném oděvu a se svinutými praporce, po ní stejným způsobem přísahala i druhá skupina.

Večer herold oznámil, kdy se druhý den mají účastníci dostavit na kolbiště a kolik sluhů na koních si mohou vzít s sebou. Poslední ceremoniální přípravou na turnaj potom bylo zvolení rytíře nebo panoše cti. Ten byl předem vybrán soudci a procesí heroldů v čele se dvěma dámami mu slavnostně předalo zdobený závoj, kterým se směl dotknout kteréhokoli bojujícího, pokud by měl pocit, že je příliš tvrdě napadán. Tím ho poručil do ochrany dam a nikdo se ho už nesměl dotknout. Jméno panoše nebo rytíře cti bylo nahlas ohlášeno spolu s vysvětlením jeho pravomoci.

Čtvrtý den po zahájení slavností se konal vlastní turnaj. První zaujali svá místa na tribuně dámy, následoval příjezd soudců a panoše nebo rytíře cti, zaujímajícího čestné místo mezi nejvyšším heroldem a první dvojicí soudců. Průvod obešel jednou nebo dvakrát kolbiště, zkontroloval je a připravil pomocníky. Soudci se potom odebrali na svoji tribunu, rytíř nebo panoš cti, se závojem přivázaným na kopí, zůstal s několika pomocníky na kolbišti mezi lany, tedy na území nepatřícím ani jedné ze stran. Jeho helma byla vystavena na kopí před tribunou pro dámy⁸⁸.

Mezitím se všichni účastníci turnaje oblékli do zbroje a v

⁸⁸ Pro situaci těsně před začátkem turnaje viz obrazová příloha, č 47, René I. Dobrý, Le Livre des tournois du roi René, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 97v-98, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

doprovodu svých heroldů nesoucích prapor se sešli na shromaždišti své strany. Půl hodiny po příjezdu soudců se na kolbiště dostavila skupina vyzyvatele, v čele s korouhví, doprovázena heroldem a hudebníky. Když dorazila k bariérám, symbolicky zahrozila zbraněmi a připravila se k bráně do kolbiště. Potom její herold oslovil soudce, představil jim vyzyvatele a požádal o určení strany. Herold soudců odpověděl a přidělil jim část kolbiště, do které s pokřikem a za zvuku hudby vjeli a připravili se k boji. Stejná ceremonie následovala i pro obránce a jeho skupinu.

Než turnaj začal, zopakoval herold ještě jednou jeho pravidla, a po krátké pauze na definitivní přípravu k boji dal povel k přetnutí lan.

V pravidlech se pamatovalo i na to, že během boje mohlo dojít k nebezpečným situacím. Pokud se bojovník dostal do úzkých, mohl požádat své sluhy na koních, aby mu pomohli vyjet ven z vřavy. Jestliže měl velkou smůlu a dokonce spadl z koně, jeho sloužící s holemi se kolem něho shlukli a vytvořili hradbu, kterou svého pána chránili až do konce turnaje.

Ten určovali soudci po společné dohodě a oznamoval ho zvuk trubek. Po něm nejvyšší herold ohlásil konec boje a vyzval nejdříve praporečníky a po nich i bojovníky k odchodu z kolbiště. Za zvuku trubek odjížděl nejprve rytíř nebo panoš cti a po něm i obě bojující strany.

Večer se opět všichni shromáždili v jednom sále. Vešel rytíř nebo panoš cti, poděkoval dámám za prokázanou poctu, omluvil se za chyby a s polibkem jim vrátil závoj. Potom se v doprovodu soudců odebral na své místo. Následoval zřejmě tanec nebo jiná zábava, po níž soudci, nejvyšší herold a rytíř cti odvedli jednu dámu a dvě z jejích dívek mimo sál, aby se v nádherném průvodu za trubači, muzikanty a heroldy vrátili s cenou pro vítěze. Tu nesla dáma, kráčející mezi dvěma soudci – rytíři, před ní šel nejvyšší herold a rytíř nebo panoš cti. Obě dívky se ubíraly po boku své paní, každá z jedné strany, zavěšena do jednoho ze dvou zbylých soudců, a přidržovaly okraje závoje, jímž byla zakryta cena⁸⁹.

⁸⁹ Viz obrazová příloha, č. 48, René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 103v, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

Takto obešli třikrát sál a zastavili se před vítězem turnaje. Nejvyšší herold ho příslušně oslovil a požádal, aby přijal cenu za nejlepší výkon v turnaji. Dáma odhalila a předala cenu, vítěz ji převzal a mohl dámu i obě dívky políbit. Poté zazněl jeho válečný pokřik a následoval tanec vítěze s dámou předávající cenu.

Na následující den byl vyhlášen *tjost* s cenami za nejvíce zlámaných kopí, nejhezčí úder a nejdelší dobu v sedle.

Tím popis končí, nevyplývá z něj, proč není potřeba popisovat průběh *tjostu* - zda byl natolik jednotný, nebo naopak variabilní. Lze ovšem předpokládat, že si co do okázalosti a strojenosti s popsanou částí turnaje nezadal. Což platilo i pro turnaje skutečně konané.

3.2.2 *Pas d'armes*

Oproti složitým ceremoniím vycházejícím z faktu, že pro *mêlée* bylo třeba dvou stran, přinesl nový typ turnaje výrazné zjednodušení, neboť vyzyvatel vyhlašoval turnaj sám a je pravděpodobné, že určoval i čas a místo, které symbolicky bránil (slovo „pas“ může mít význam „průchod“). Soudci byli vybráni vévodou, který měl i poslední slovo ohledně termínu a místa konání. Namísto principu dvou rovnocenných partnerů se tak setkáváme s akcentem na svrchovanou moc vévody, což jistě není náhoda. Snahy o centralizaci provázejí celé dějiny burgundského panství až do smrti Karla Smělého a každá slavnost byla zároveň nástrojem propagandy. S každým konaným turnajem se v myslích všech přítomných upevňovala představa o vévodově svrchovanosti, moudrosti a laskavosti a potvrzovala správnost uspořádání společnosti. Není proto divu, že zde *pas d'armes* došel takové obliby.

Co nový typ turnaje ztrácel na složitosti a množství ceremonií, vynahrazoval stylizací. Vyzyvatel se vžíval do postavy z rytířských románů, ať už z okruhu artušovských legend nebo alegorií, a v duchu zvoleného prostředí se nesl i celý turnaj. Jeho průběh mohl být například následující⁹⁰:

Atmosféru turnaje navozoval už zvací dopis, kde byl vyličen fiktivní příběh, který dovedl vyzyvatele až k pořádání turnaje. Nechyběl v něm samozřejmě závazek dámě a touha dosáhnout její přízně. Kromě toho se ovšem adresát dozvěděl i pravidla turnaje, termín a místo. Tím většinou bylo některé z větších měst, nabízejících dostatek pohodlí pro všechny zúčastněné. Zároveň mohla být lokace turnaje opět nástrojem vévodské politiky, vždyť taková

---

⁹⁰ podle DE LA MARCHE, O., *Traicté d'un tournoy tenu a Gand par Claude de Vauldray, seigneur de L'Aigle, l'an 1469*, s. 56-95

slavnost byla pro město jistě ctí, odměnou za věrnost nebo znakem usmíření po porážce povstání.

Účastníci turnaje opět museli dorazit dříve, než turnaj začal, stačilo jim ale přijet den předem, aby se zapsali na datum, kdy se chtějí s vyzyvatelem utkat. Ačkoliv o tom relace mlčí, není důvod pochybovat o tom, že jejich příjezd do města byl stejně okázalý jako ten popsany Reném z Anjou, už jenom kvůli silné tradici vévodských slavnostních vjezdů⁹¹. Jistě to byla příležitost pro reprezentaci, která nemohla zůstat nevyužita.

Jestliže *mêlée* se odehrálo v jednom odpoledni, *pas d'armes* nabídl podívanou výrazně delší. Respektive namísto dlouhé ceremonielní přípravy na poměrně krátký boj se *pas d'armes* rozběhl naplno už od začátku.

Zahájení se dosti podobalo tomu popsanému v *Knize o turnajích*. Ovšem namísto průvodu soudců přicházel vévoda s vévodkyní a velkolepým doprovodem, v celé nádheře svého majestátu. Tak jako při *mêlée* po něm přišel vyzyvatel, ovšem místo spolubojovníků tvořili jeho průvod maskovaní muži a ženy, vystavující odměny pro budoucího vítěze a evokující kontext zvoleného tématu. Část z nich mohla být poté přítomna celému turnaji jako živá kulisa. Vyzyvatel v plné zbroji přijížděl zvláštní branou od svého stanu a jako první předjel před vévodu, kterému se hluboce poklonil a potom mu byl představen; podobný rituál se odehrál chvíli poté před tribunou soudců.

První protivník vjel do kolbiště také v průvodu, zde ale zřejmě nebyla stanovena pravidla tak striktně, jako u Reného z Anjou, asi jen těžko by totiž předepisovala v čele průvodu šaška na mule, oblečeného jako kancléř...⁹²

Než zápolení začalo, zavázal nejvyšší herold příchodzího slibem, že bude bojovat podle pravidel, a nechal ho vybrat ze dvou kopí a mečů. Druhá dvojice připadla vyzyvateli a i on musel slíbit čestný boj. Následovala kontrola, zdali není některý ze soupeřů přivázan k sedlu, a poté i souboj započal podle daných pravidel. Přestože byl méně nebezpečný než *mêlée*, i zde byli přítomni jezdci na koních s dlouhými holemi, kteří po zaznění signálu k přerušení boje odtrhávali soupeře od sebe. A pokud by nastaly potíže s koňmi, byla k zásahu připravena skupina vévodovy stráže s ratišti kopí v rukou.

---

⁹¹ francouzský termín „joyeuse entrée“ označoval obřadný vjezd nového vévody do města

⁹² DE LA MARCHE, O., *Traicté d'un tournoy tenu a Gand par Claude de Vauldray, seigneur de L'Aigle, l'an 1469*, s.70

Po zaznění signálu a případném odtržení soků od sebe se oba účastníci odebrali před tribunu, vzájemně se pozdravili, uklonili se vévodovi a vévodkyni a odjeli, vyzyvatel s doprovodem zpět svojí branou, na kterou byly vyvěšeny jeho praporec a vlajka, jeho sok branou druhou. Další souboje potom probíhaly už bez slavnostních příjezdů, ceremonie se omezila na výběr zbraní, slib čestného boje a kontrolu sedla.

Každý den se vyzyvatel utkal s několika soky, dokud vévoda neurčil konec turnaje na konkrétní datum. Toho dne pak přijel ve skvostně zdobeném oděvu na jezdeckém koni⁹³ na kolbiště a poctil vyzyvatele svou návštěvou. Proběhly poslední souboje a poté sundal vyzyvatel z hlavy přilbu, připojil se ke svému průvodu a předstoupil před tribunu soudců. Do jejich rukou předal odměny pro budoucí vítěze turnaje, které celou dobu opatroval jeho doprovod. Potom předjel před vévodu, poděkoval mu za podporu v pořádání turnaje, poklonil se a zamířil ke své bráně, která se za ním zavřela. Turnaj skončil, zbývalo rozdat ceny.

K tomu došlo večer během hostiny na radnici. Po jídle následoval tanec a mumraj (výstup masek) a potom konečně dvě dámy v doprovodu dvou rytířů ze starobylých rodů a množství heroldů předaly ceny vítězům.

Mohlo by se zdát, že takový typ turnaje byl oproti *mêlée* ochuzen o mnoho ceremonií, a potom by se naskytla otázka, proč vlastně vznikl, jestliže cílem mělo být zvýraznění jeho reprezentační funkce. Je ale třeba uvědomit si, že dával mnohem větší prostor práci umělců a osobním invencím jednotlivých šlechticů, což s naznačeným cílem souhlasí, a dále také vzít v úvahu limity pramenů, které jsou pro oba typy turnajů různé. *Kniha o turnajích* je předpis, pokus o vyčerpávající shrnutí všech pravidel. Je velmi pravděpodobné, že jednotlivé aspekty se v praxi vynechávaly nebo nahrazovaly regionálními zvyky, koneckonců sama kniha určitou míru variability připouští. Oproti tomu relace očitých svědků se soustředí více na specifika a konkrétní průběh daného turnaje než na obecná pravidla, o kterých předpokládá, že je čtenář zná. Tak je možné, že to, co oproti *mêlée* v *pas d'armes* postrádáme, bylo ve skutečnosti přítomno, jen šlo o natolik běžnou záležitost, že ji pisatel ani nezmiňoval. Například slavnostní vjezd do města nebo každodenní večerní setkání asi probíhaly velmi podobně. Krom toho se i v Burgundsku pořádaly turnaje podle Reného z Anjou a není pravděpodobné, že by se průběh obou forem ve stejném prostředí natolik lišil. Koneckonců bylo důležitější, jak působily a jak dobře plnily reprezentační funkci, než jakým způsobem byly pořádány.

---

⁹³ Francouzský termín „coursier“, vyskytující se v textu pramene, označoval jeden z mnoha stupňů středověké typologie koní. Býval používán pro rychlé přesuny.

3.3 Typy turnajů a pravidla boje

Jak již bylo řečeno, ke dvěma starobylým rytířským hrám, *mêlée* a *tjostu* se v 15. století přidala třetí, individuálnější a teatrálnější, a to *pas d'armes*. Tím ovšem neztratily první dvě na oblibě a všechny tři společně přetrvaly do dalšího století, kdy turnaj jako zábava šlechty postupně vymizel. Do té doby byl ale stále zdokonalován a rozvíjen, vznikaly nové varianty a násobila se nádhera i nákladnost podívané. V zásadě se stále ovšem dělil na ony základní tři typy.

3.3.1 *Tjost*

Pokud se dnes řekne „rytířský turnaj“, většině lidí se vybaví právě *tjost*, neboli klání. Dva rytíři, rozjíždějící se z protilehlých konců kolbiště proti sobě v plné zbroji, všude plno nádhery, výrazných barev a vlajících chocholů. Bohužel se jeho popisů nedochovalo tolik jako zbylých dvou typů, přesto je jisté, že jeho obliba byla stejná, zmínek o něm totiž nalézáme velké množství.

Mohl se konat buď s ostrými kopími, nebo na sebe jezdcí mířili dřevci zakončenými turnajovou korunkou. Ani ve druhém případě nemohla být ale zaručena naprostá bezpečnost účastníků, protože při zlomení dřevce mohlo dojít k proniknutí třísky zbrojí až k bojujícímu, a pokud někdo spadl z koně, hrozilo poranění páteře nebo přinejmenším zlámání končetin.

Při *tjostu* se snažil jeden jezdec druhého hlavně trefit, nejlépe do helmy nebo do štítu. Pokud se mu povedlo svého soka vyhodit ze sedla, případně mu shodit helmu z hlavy nebo vyrazit štít, zvítězil. Často se stávalo, že oba soupeři zůstali v sedle, ať už proto, že se minuli, nebo došlo ke zlomení dřevce. Potom se rozjezd opakoval do daného počtu zlámaných dřevců.

V první polovině 15. století se z Itálie začala rozšiřovat bezpečnější varianta *tjostu*, kdy oba protivníky oddělovala bariéra⁹⁴. Toto „vlašské klání přes ohradu“ docházelo rychle obliby kvůli omezení nebezpečí, že se rytíř vyhozený ze sedla dostane pod kopyta některého z koní.

Tjost se mohl posuzovat několika způsoby. Odměnu mohl získat autor nejlepšího zásahu⁹⁵, nebo také ten, kdo zlámal za turnaj nejvíce dřevců. Další hodnotná cena čekávala na rytíře, který vydržel nejdéle v sedle, aniž by mu kdo srazil přilbu, popřípadě, pokud byl *tjost* například součástí *pas d'armes* pořádaného více vyzyvateli, vybírali soudci z každé strany

---

⁹⁴ KLUČINA, P., Zbroj a zbraně, s. 275

⁹⁵ René I. Dobrý, Le Livre des tournois du roi René, fol. 106

toho, kdo si „vedl nejlépe“⁹⁶. Podmínky získání ceny v *tjostu* se tedy lišily, což kromě jednotlivých popisů vyplývá už z faktu, že byly obsaženy ve zvací řeči.

3.3.2 *Mêlée*

Zřejmě nejvíce ceněným typem turnaje byl boj dvou skupin v ohrazeném prostoru. Nejvíce totiž napodoboval prostředí bitvy, také však nejvíce kosil řady účastníků. Ze všech tří typů nabízel nejbarvitější, ale také nejkrvavější podívanou. Pravidel nebylo mnoho: nesmělo se bodat a zasahovat soupeře hlavicí, směřovat rány pod pás, útočit na toho, kdo neměl na hlavě helmu a bít někoho více než ostatní. Samozřejmě bylo zakázáno útočit mimo dobu určenou zvukem trubek k *mêlée*⁹⁷.

Během boje zněla hudba, povzbuzování a válečné pokřiky zúčastněných, jistě také hekání a křik zraněných, dusot kopyt a cinkání zbroje. Barvitější podívanou si lze jen těžko představit, je nutno však zpětně uznat umění heroldů a soudců, kteří se v takovém zápase vyznali a dokázali sledovat, jak si kdo vede.

Zraněním se v případě *mêlée* dalo předejít jen těžko. I přes časté používání otupených mečů a dřevěných mlatů nešlo eliminovat nebezpečí dané nevyhnutelným vznikem tlačenice, kde s sebou každý pád z koně nesl obrovské riziko ušlapání. I tupou zbraní se navíc dá zasadit bolestivá až smrtelná rána a účastníci turnaje bojovali často s vervou srovnatelnou s válečným opojením.

Jednalo se tedy o prestižní, ale také velmi nebezpečný typ turnaje. Přesto zůstával mezi šlechtou populární, možná kvůli svému významu pro výcvik, možná jako důkaz odvahy. Vždyť sebevznešenější aristokrat byl stále dědicem rytířských zásad a hodnot, podle nichž se přílišná opatrnost posuzovala jako zbabělost. A ta dokázala pošpinit jakkoliv dobře vybudovanou pověst.

3.3.3 *Pas d'armes*

Nejmladší typ turnaje spojoval zpravidla nějakým způsobem oba předchozí. Například sestával z jednoho rozjezdu protivníků proti sobě se založenými kopími a následovného souboje meči, který trval do určitého počtu ran, zasazených jedním z protivníků. Nebo mohl

---

⁹⁶ DE LA MARCHE, O., *Traicté d'un tournoy tenu a Gand par Claude de Vauldray, seigneur de L'Aigle*, l'an 1469, s. 91

⁹⁷ René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, fol. 76v-80

pokračovat pěším soubojem. Obzvláště u něj bylo na výběr z množství zbraní. Prameny hovoří o soubojích s meči jednoručními i obouručními, sekerami, vraními zobáky⁹⁸, dýkami, holemi i halapartnami⁹⁹.

Variabilita tohoto typu turnaje byla nesmírná, zvolené místo mohlo chránit i několik vyzyvatelů¹⁰⁰. Pokud došlo ke zranění, mohl vyzyvatele zastoupit někdo jiný, aby průběh turnaje nebyl ohrožen.

Díky úplnému vyloučení nebezpečí pádu z koně mohlo jít o poměrně bezpečný způsob zápolení, to by se ale nesměl často vést s ostrými zbraněmi. Navíc pokud si některý ze soupeřů neudržel chladnou hlavu, pro soudce představovalo včasné ukončení souboje velký problém a nezřídka se stávalo, že se turnaj proměnil v boj na život a na smrt.

To mohlo mít dalekosáhlé důsledky, překračující rámec turnaje. Zdaleka nejméně si šlechta dělala z opakovaných církevních klateb na hlavy účastníků, o trochu více byly zřejmě respektovány královské zákazy turnajů s ostrými zbraněmi. Pokud totiž měl turnaj mezinárodní rozměr, mohl dát tragický incident záminku k porušení příměří, často už tak velmi křehkého.

Každý, kdo pořádal turnaj, a to kteréhokoliv typu, musel tedy předem rozvážit, jaké následky by mohl podobný incident mít v jeho případě a zda dá přednost větší demonstraci síly a neohroženosti, nebo raději většímu bezpečí zúčastněných. Každá varianta měla svá pro a proti a turnajů obou typů se konalo víc než dost.

3.4. Vzhled kolbiště a účastníků

3.4.1 Zbroj

Ať už byla pravidla zápolení jakákoliv, ohrožovalo účastníky turnaje mnoho nebezpečí, počínaje pádem z koně, přes zdařilou ránu protivníka až k nešťastné náhodě. Snaha předejít jim vedla kromě úpravy pravidel také k vývoji speciální turnajové ochranné zbroje. Ta se v 15. století úplně oddělila od polní a začala se diferencovat i podle jednotlivých typů turnajů.

Pro *mêlée* ji popisuje René z Anjou¹⁰¹ poměrně podrobně.

---

⁹⁸ Jako „vrání zobák“ bývá označováno kladivo, opatřené několika bodci, používané jako bitevní zbraň.

⁹⁹ KLUČINA, P., Zbroj a zbraně, s.284

¹⁰⁰ SCHNERB, B., L'État Bourguignon 1363-1477, s.336

¹⁰¹ René I. Dobrý, Le Livre des tournois du roi René, fol. 23v-46

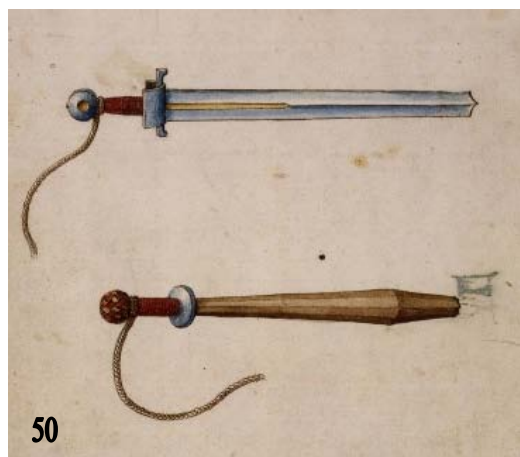
Přilba byla tvarem basinet neboli šlap s mřížovým hledím, jednalo se ovšem o variantu dosedající na ramena, lépe chránící hlavu před otřesy. Na přilbě seděla kožená čapka, na kterou se připevňoval rozměrný klenot, častý cíl útoku protivníků¹⁰².

Ochranu hrudníku a nohou zabezpečoval buďto kyrys se suknicí, nebo krátký kyrys a plátová zbroj nohou. Případně mohla být použita i brigantina. René z Anjou ovšem v souladu s trendem oddělování turnajové a polní zbroje doporučuje kyrys vylehčený kulatými výřezy, s krátkou sukýnkou z lamel a pod ní kroužkovým závěsem. V každém případě se pod zbroj musela vejít vycpávanice, široká na nejvíce exponovaných částech těla až přibližně 5 cm. V Burgundsku byla ovšem zřejmě oblíbenější vylehčená brigantina, podložená mnoha vycpávkami, na niž se přivazoval velký basinet bez hledí. To měla až vrchní helma z vařené kůže, bohatě zdobená a s klenotem.

I paže a ruce byly samozřejmě chráněny, a to buď klasickou plátovou zbrojí, nebo její obdobou z vařené kůže. Na spodní část nohou potom patřila stejná zbroj, jaká se běžně užívala do války. Doporučovaly se také vycpávané boty, protože v tlačenici se bojovníci vzájemně mohli pokopat ostruhami.

Použití vařené kůže na části zbroje se osvědčovalo obzvláště v mlatových turnajích, jakým byl i ten fiktivní popsán v *Knize o turnajích*. Každý bojovník měl u sebe dvě zbraně, totiž kovový meč s širokou čepelí a tupými hranami a oktagonální dřevěný mlat, oboje dlouhé stejně jako paže majitele¹⁰³.

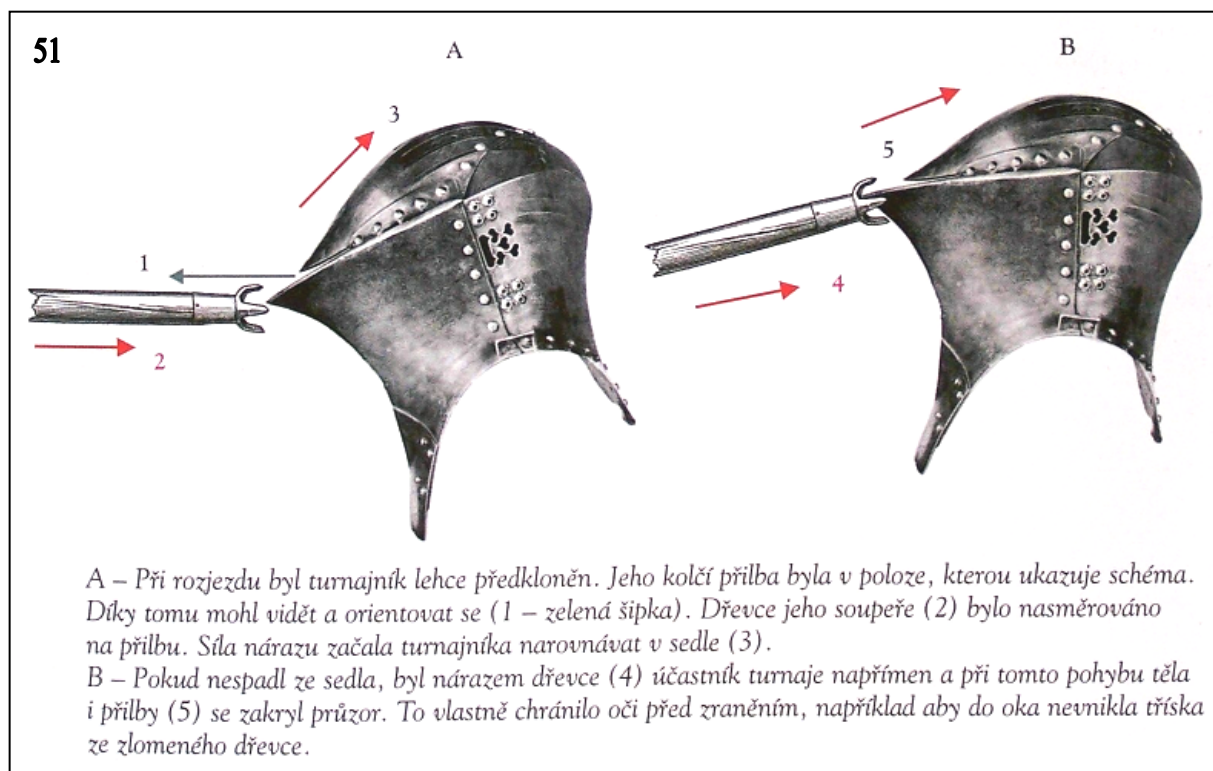

Nejdříve začala specializace zbroje pro *tjost*. Dotkla se v první řadě helmy. Ta se už v předchozím století vyvinula do formy zvané „kolčí“, s velmi malým průzorem. Rytíř musel

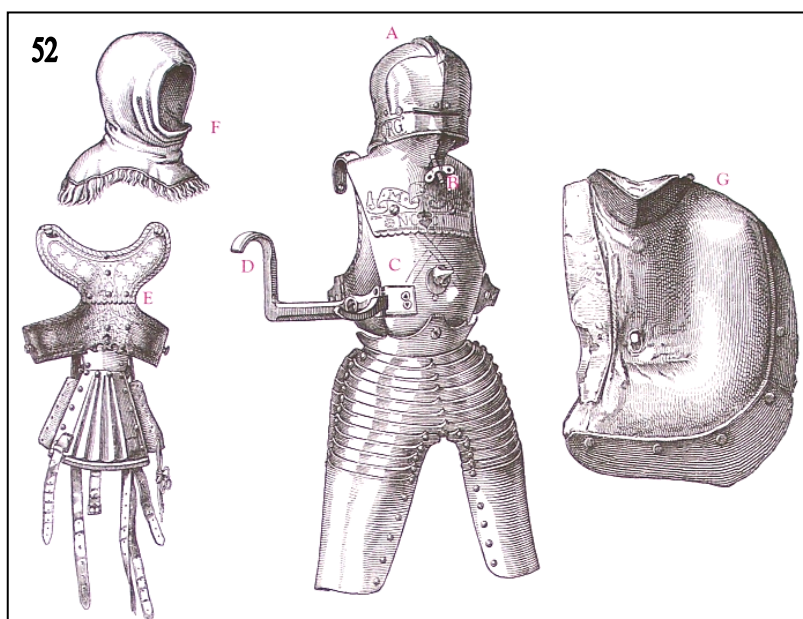
¹⁰² Viz obrazová příloha, č. 49, René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 23v, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

¹⁰³ Viz obrazová příloha, č. 50, René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 31v, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

vyjíždět v mírném předklonu, aby měl z helmy výhled před sebe, a když ho náraz soupeřova dřevce v sedle narovnal, dostaly se průzory na helmě do krytu za přední zobákovitou část, což mělo zabránit zranění očí¹⁰⁴. Během 15. století se pláty na levé straně helmy zesilovaly a změny doznal i kyrys, na kterém se objevily háky pro opření dřevce. Štít, původně totožný s bitevním, se vyvinul v tzv. kolčí tarče, menší a připevňované přímo na zbroj.

Předchozí odstavec platí ovšem jen pro *tjost* s dřevci. Pro turnaje s ostrými zbraněmi se až do třetí čtvrtiny 15. století používala polní zbroj, potom proti sobě vyjížděli účastníci v kyrysu s podbradím, šalíři, se speciálně protaženým a upevněným štítem a beze zbroje rukou¹⁰⁵. Tu zajišťovalo tarče a štítek kopí. Ani to však nezabránilo těžkým úrazům z „ostrých

¹⁰⁴ Viz obrazová příloha č. 51. Převzato z KLUČINA, P. Zbroj a zbraně, s. 263

¹⁰⁵ Viz obrazová příloha č. 52. Převzato z KLUČINA, P. Zbroj a zbraně, s. 276

A- šalíř, B- plátové podbradí, C – přední plech, D – záchytný hák dřevce, E – zádové pláty, F – kukla pod přilbu, G - tarče

turnajů“. Jejich definitivní konec ale patří až následujícímu století.

Pro *tjost* se také rozlišovalo, v jakém sedle se koná. Vysoké sedlo téměř znemožňovalo shoení jezdce z koně, při turnaji mohlo potom jít spíše o shoení helmy nebo zlomení dřevce. Naopak pokud sedlo postrádalo zadní rozsochu, případně i přední, bylo pravděpodobně velmi obtížné se v něm při nárazu udržet.

Také pěší turnaje iniciovaly vznik speciální zbroje¹⁰⁶. Vyznačovala se především zvláštní lamelovou sukýnkou na spodní části kyrsu, která mohla být oproti jezdeckým zbrojím mnohem delší a lépe kryla slabiny. Na ramenou seděla kulovitá přilba, s hledím s mnoha malými otvory, jimiž nepronikla soupeřova zbraň, ale které zajišťovaly nositeli uspokojivý výhled.

Kromě ochrany nositele by se dalo u zbroje čekat, že bude plnit i reprezentační funkci a některé dochované exempláře tomu svým zdobením napovídají. Je proto až zarážející, že v pramenech se o ní prakticky nemluví. Popis se omezuje na konstatování, že účastník vjel na kolbiště v plné zbroji a dál je v textu zmíněna, jen pokud se některá její část uvolní a upadne. Iluminace *Knihy o turnajích* napovídají, proč tomu tak bylo. Většinu zbroje totiž zakrývala tkanina varkočů a přikryvadel, helma se prakticky ztrácela v klenotu a spodní části dominovala úchvatná pokrývka, nejnápadnější prvek bojovníkova vzhledu. Není proto divu, že do paměti se divákům vryly spíše barevné textilie než železná zbroj. Toho si byli účastníci turnaje vědomi a výběru látek a zdobení věnovali patřičnou pozornost.

3.4.2 Varkoče a čabraky

Pokud lze usuzovat z iluminací *Knihy o turnajích*, byla látka a vzor na pokrývce koně i na kabátci, oblékaném přes zbroj, stejné a nesly heraldické motivy nositele. Kabátec kopíruje tvar zbroje a v pase se rozšiřuje do sukénky. Od siluety běžného oděvu se liší polodlouhými rozšířenými rukávy. Je poměrně pravděpodobné, že podobný se nosil i na ostatní typy turnajů,

¹⁰⁶ Viz obrazová příloha, č.53, KLUČINA, P. Zbroj a zbraně, s.289

jen zřejmě nemusel odpovídat erbovním barvám majitele. Ve zmatku *mêlée* bylo nutné usnadnit orientaci, v duelu ale takový problém nevznikal, proto se v něm objevují příkrývky bez heraldické souvislosti. Tím vznikl prostor je i několikrát denně měnit a manifestovat tak své bohatství, ale vzhledem k heraldice a symbolice barev i rozpoložení, city, nebo politický názor.

Pokud skutečně platilo, že čabraka a varkoč byly vzájemně sladěny, je také možné vysvětlit úplné vynechání zjevu zápasících u Oliviera de La Marche¹⁰⁷ z vyličení slavnosti. Popisem nádherných látek a vzorů jejich čabrak vlastně popsal i vzhled účastníků.

Čabraky koní ale skutečně v ikonografických pramenech k turnajům zaujmou nejvíce¹⁰⁸. Obrovská plocha koňských těl dávala vyniknout kontrastním barvám a rafinovaným vzorům stejně jako krumplovaným

lemům. Pokrývaly jednak zadek a boky koně a v bohatých záhybech přes ně splývaly až téměř k zemi, kde mohly být ozdobně lemovány nebo vykrajovány, jednak hrud' koně, která byla pod čabakou

chráněna zvláštní vycpávkou, zakrývající i nohy jezdce. Na hlavě měl kůň plátovou ochranu a chochol, zdobení uzdy korespondovalo s čabakou a varkočem.

3.4.3 Zápasíště

Pro *mêlée* mělo kolbiště tvar obdélníku o poměru stran 4:5, uprostřed s uličkou vymezenou dvěma lany, takže po stranách vznikly dva přibližně čtvercové prostory¹⁰⁹. Velikost kolbiště stanovili soudci podle počtu účastníků. Dřevěné hrazení bylo dvojité, s přibližně metrovým rozestupem. Ohrada vymežující prostor pro boj mohla mít na výšku okolo metru a měla jen vrchní příčku, vnější měřila přibližně stejně jako člověk, nižší příčku potom měla ve výši

¹⁰⁷ DE LA MARCHE, O., Traicté d'un tournoy tenu a Gand par Claude de Vauldray, seigneur de L'Aigle, l'an 1469, s. 70-91

¹⁰⁸ Viz obrazová příloha, č. 54, René I. Dobrý, Le Livre des tournois du roi René, La bibliothèque nationale, Ms français 2695, fol. 45v-46, přístupno z <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore> [online, 11. 7. 2009]

¹⁰⁹ René I. Dobrý, Le Livre des tournois du roi René, fol. 46v-49

kolen. Mezi obě bariéry směli jen příslušní sluhové a pobočníci účastníků, kromě nich ale také lidé vyčlenění soudci pro usměrňování přihlížejícího davu.

Po delší straně kolbiště se nalézaly tribuny, uprostřed vyšší pro soudce a nejvyššího herolda, po stranách pro přihlížející dámy. Dřevěná kostra tribun byla v době konání turnaje potažena jasně barevnou látkou, což mělo jistě i praktický účel, ovšem ve vzpomínkách současníků se odráží spíše reprezentační dopad.

Zápasíště pro *pas d'armes* se zřejmě dost lišilo případ od případu, dá se ale soudit, že většinou mělo tvar čtverce a uprostřed jedné jeho strany stála tribuna pro soudce a heroldy. Na jedné ze sousedících stran byla tribuna pro dámy a vchod pro příchozí z venku, naproti potom nádherně zdobená brána pro vyzyvatele, vedoucí k jeho stanu, neméně nákladně zdobenému. Zde také patrně stály kulisy odkazující k zvolenému tématu. Například na bráně mohla být tribuna, kde seděly divé ženy pokryté zlatou srstí, dalším oblíbeným prvkem byl některý z bájných stromů, obří, trpaslíci atd.

Kolbiště pro *tjost* si lze celkem představit už podle průběhu disciplíny. Dlouhý obdélník, případně s prkennou ohradou rozdělující ho na dvě dráhy, po jedné straně s tribunou pro soudce a pro dámy, opět zdobenou a potaženou barevnou látkou. Ohrazení mohlo být podobné jako pro *mêlée*, jistě i *tjost* sledovaly davy lidí, tlačící se co nejbližší k zápasícím.

A ačkoliv se o tom nikde přímo nemluví, právě lid byl také divákem turnaje a vždy zůstala alespoň jedna ze stran kolbiště bez tribun, přístupná prostému člověku. A jistě není náhoda, že kromě zápasu měl výhled na tribunu soudců, případně vévodův dvůr. Vybrané mravy, oslnivé barvy, drahocenné látky a aura moci vyzařující přímo proti němu ho jen těžko nepřesvědčily, že je poddaným mocného a bohatého vévody, a že to tak má být.

3.5 Odměny

Ačkoliv jedinečná příležitost k reprezentaci byla jistě dostatečnou pohnutkou pro šlechtu, aby se turnaje zúčastnila, bylo zde ještě jedno lákadlo: ceny pro nejlepší bojovníky. Pravidla pro jejich získání byla předem dána a jsou zmíněna výše. Předávala se jedna nebo více cen, zřejmě záleželo na uvážení vyzyvatele.

Ceny se co do formy velmi lišily. Mohlo se jednat o zlatý prut, zdobené turnajové tarče, helmu či meč, ale i o drahocenný náhrdelník nebo drahokam velké hodnoty¹¹⁰. Množství a cena odměn byly další oblastí, v níž se odrážel vkus a bohatství pořadatele, a o nichž se nezapomněly prameny zmínit. Všimli si jich tedy nejen aspiranti na vítězství, ale všichni účastníci, protože vypovídaly mnoho o tom, kdo turnaj pořádal. Protože účast na velkolepé slavnosti pořádané bohatým a významným velmožem byla momentem reprezentace sama o sobě.

3.6 Turnaje v Burgundsku

Turnaj patřil i v zemi burgundských vévodů k velmi oblíbeným šlechtickým zábavám. Proč jinak by si aristokraté nechávali vypracovat relace z minulých turnajů, kde jsou více popsány konkrétní osoby a činy než obecná pravidla? Na druhou stranu velice podrobné líčení reprezentačních prvků signalizuje další rovinu turnaje, stejně důležitou a významnou. A nejde jen o oděvy nebo koňské příkrývky. Celý turnaj býval financován v případě *mêlée* rovným dílem z prostředků obou pořadatelů, u *pas d'armes* je možné předpokládat, že vyzyvateli s náklady pomohl sám vévoda. V obou případech reprezentoval bohatství a velkorysost pořadatele i vzhled tribun a kulis, maskovaný průvod, večerní hostiny, šat soudců a heroldů a v neposlední řadě hodnota cen pro vítěze. Svoji roli hrála vznešenost obřadů a také skladba účastníků vypovídala o osobnosti pořadatele i jeho politických sympatiích – v burgundském prostředí nebyla nouze o hosty z ciziny, nejčastěji z Anglie nebo z Říše.

Vévoda měl, pokud byl slavnosti přítomen, jednu z ústředních rolí, zdůrazňující jeho výjimečné postavení a moc, ale zároveň se řadil mezi rytíře a dával tím najevo vazbu k šlechtě. Příležitost ukázat se v tom nejlepším světle dostal ovšem každý účastník, ať už zápasil, nebo seděl na tribuně, případně zastával úřad soudce. Každý přítom reprezentoval jak sám sebe, tak vlastně i pořadatele, a samozřejmě vévodu coby svého panovníka. Navíc představoval turnaj i důkaz soudržnosti aristokracie a upevnění jejích vztahů s vévodou. Také odkaz na tradiční šlechtické vlastnosti a rytířské ctnosti nelze podceňovat.

---

¹¹⁰ Prut a drahokam uvádí René I. Dobrý, *Le Livre des tournois du roi René*, fol. 106-106v, šperky a tarče DE LA MARCHE, O., *Traicté d'un tournoy tenu a Gand par Claude de Vauldray, seigneur de L'Aigle, l'an 1469*, s. 64, helmu a meč DE LA SALE, A. *Des anciens tournois et faictz d'armes*, in: PROST, B. (ed.) *Traicté de la forme et devis comme on faict les tournois*, Paříž 1878, s. 214, přístupno z <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49711j.r=Livre+des+tournois.langFR> [online, 11. 7. 2009], s. 214

4. Závěrem

V životě burgundského dvora mělo místo mnoho oslav různých typů. Velká pásma slavností se často vázala k důležitým životním mezníkům vévodské rodiny, jako byly křtiny, svatby a pohřby. A ačkoliv šlo o oblasti pod velkým vlivem církve, sakrální obřady provázela řada profánních slavností, jako například právě turnaje, zahrnující v sobě další formy společenských setkání, například bankety nebo taneční večery. Ty mohly samozřejmě figurovat i jako samostatný program v rámci oslav dané příležitosti.

Obě popsané formy zábavy mají několik společných rovin.

Jednak šlo o zábavu, kratochvíli, která odváděla všechny zúčastněné od každodenní práce a poskytovala vítané rozptýlení.

Také to byla forma společenského setkání, příležitost k soukromému rozhovoru, ať už na tribuně nebo v tanečním sále, ale také k vyhlášení turnaje. Účastníci tak měli možnost získat informace soukromého i obecného charakteru.

O tom, jaké příležitosti k reprezentaci obě formy slavnosti poskytovaly, pojednaly už příslušné pasáže u každé z nich, stejně jako o přítomnosti politického poselství ve volbě místa turnaje a pozvání významných hostů.

Nelze také opomenout, že jejich samotné konání odráželo a připomínalo stálou přítomnost rytířského ideálu v mentalitě šlechty. Zdůraznění úcty k dámě v obou je nepřehlédnutelné, stejně jako nutnost neohroženosti pro účast v turnaji. Myšlenka křížových výprav byla na burgundském dvoře stále velmi živá a upřímná, šlechta se cítila být dědici mužů, kteří dobyli Jeruzalém. A odkazem na toto dědictví zdůrazňovala bariéru, která ji oddělovala od ostatních vrstev společnosti. Vždyť řád společnosti byl v představách středověkého člověka dán Bohem a kdokoli se jej opovážil nedodržet tím, že se nechoval adekvátně svému stavu, musel očekávat jedině trest.

5. Bibliografie

Prameny

- rukopisy

- Facta et dicta memorabilia, ms. français 43, Bibliothèque nationale de France
- Facta et dicta memorabilia, ms. français 44, Bibliothèque nationale de France
- Fleur des histoires, ms. français 304, Bibliothèque nationale de France
- Histoire d'Alexandre le Grand, ms. français 47, Bibliothèque nationale de France
- Histoire d'Alexandre le Grand, ms. français 48, Bibliothèque nationale de France
- Histoires de Troyes, ms. français 59, Bibliothèque nationale de France
- Lancelot du Lac, ms français 111, Bibliothèque nationale de France
- Lancelot du Lac, ms. français 113, Bibliothèque nationale de France
- Le Livre des tournois du roi René, ms français 2695, Bibliothèque nationale de France
- Les Basses Danses de Marguerite d'Autriche, ms. 9085, Bibliothèque Royale Albert I, Brusel
- Metamorphoseon libri XV, ms. français 137, Bibliothèque nationale de France
- Toison d'Or, ms. français 138, Bibliothèque nationale de France
- Tristan de Léonois, ms. français 97, Bibliothèque nationale de France
- Tristan de Léonois, ms. français 100, Bibliothèque nationale de France
- Tristan de Léonois, ms. français 102, Bibliothèque nationale de France

- tisky

- ARBEAU, T. Orchesographie. Et traicte en forme de dialogue, par lequel toutes personnes peuvent facilement apprendre et practiquer l'honneste exercice des dances, Lengres, Imprimé par Iehan des Preyz, 1589
- LA MARCHE, O. de, Le parement et triumphes des dames, Paříž 1870
- DE LA MARCHE, O., Traicté d'un tournoy tenu a Gand par Claude de Vauldray, seigneur de L'Aigle, l'an 1469, in: PROST, B. (ed.) Traicté de la forme et devis comme on faict les tournois, Paříž 1878
- DE LA SALE, A. Des anciens tournois et faictz d'armes, in: PROST, B. (ed.) Traicté de la forme et devis comme on faict les tournois, Paříž 1878

Monografie

- BAROCHOVÁ, H., Taneční mistr a jeho role v historii tance. Geneze a proměny tanečního a baletního mistra v průběhu 15. – 18. století, diplomová práce, HAMU Praha 2000
- JŮZL, M. a kol., Dějiny umělecké kultury I, SPN, Praha 1989, ISBN 80-04-22192-0
- KLUČINA, P., Zbroj a zbraně, Paseka, Praha – Litomyšl 2004, ISBN 80-7185-661-4
- KYBALOVÁ, Dějiny odívání. Středověk, NLN, Praha 2001, ISBN 80-7106-146-8
- SACHS, C., World history of the dance, W. W. Norton & Co., New York 1937
- SCHNERB, B., L'État Bourguignon 1363-1477, Perrin, Paříž, 2005, ISBN 2-262-02360-3

Internet

- <http://194.165.231.32/hemma/mathias/jeannedarc/philippelebon.jpg>
- <http://cadieux.mediumaevum.com>
- <http://gallica.bnf.fr/>
- http://home.arcor.de/berzelmayr/hans_memling2.jpg
- http://images.google.cz/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c1/Hans_Memling_078.jpg/150px-Hans_Memling_078.jpg&imgrefurl=http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_John_Donne&usg=__PY7IWCRbIWMORCmch81cywVD-Uk=&h=299&w=150&sz=12&hl=cs&start=16&tbnid=COxU3tWAFWid2M:&tbnh=116&tbnw=58&prev=/images%3Fq%3DHans%2BMemling,%2Bthe%2Bdonne%2Btriptych%26gbv%3D2%26hl%3Dcs
- <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>
- http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/Les_Très_Riches_Heures_du_duc_de_Berry_mai.jpg
- http://upload.wikimedia.org/wikipedia/fr/a/a5/Basse_danse.jpg
- <http://www.locusdanielis.eu/PhilippeLeBon.JPG>
- <http://www.wga.hu/art/m/memling/2middle2/13john1.jpg>
- <http://z.about.com/d/historymedren/1/0/-/H/2/april.jpg>